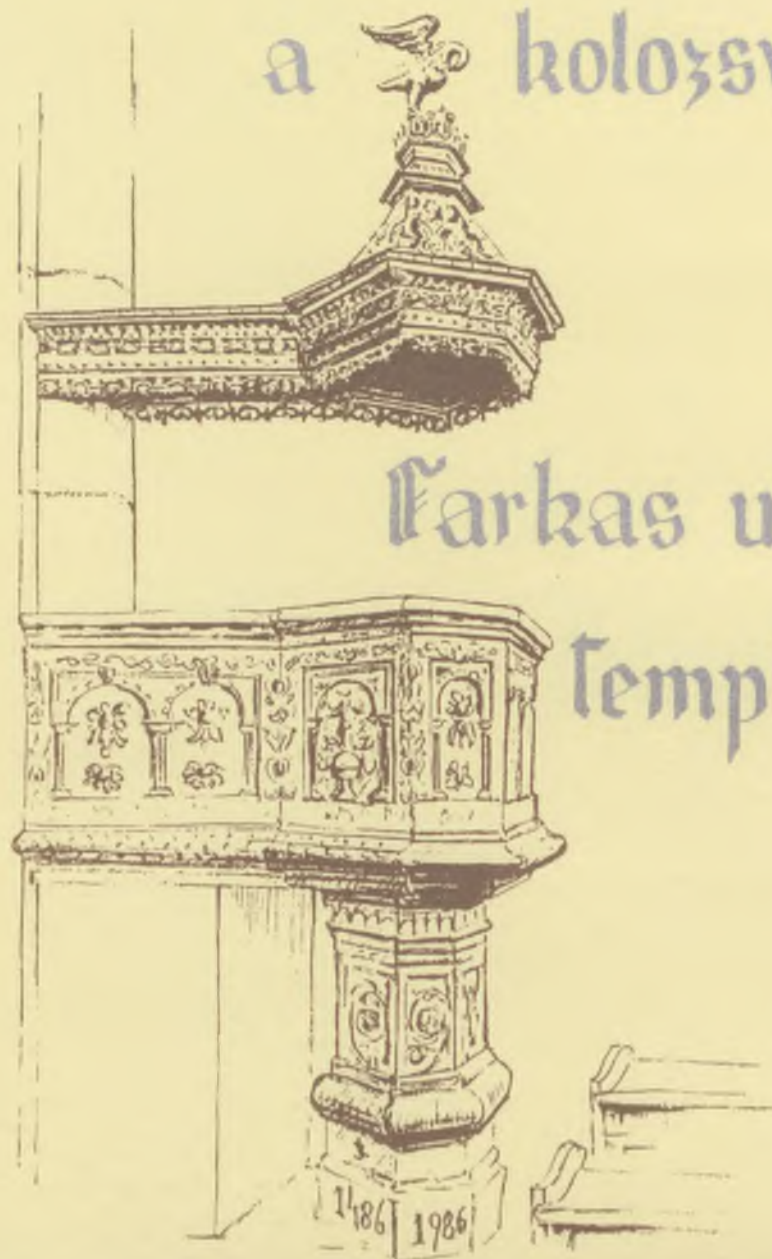

Ötszáz éves

a kolozsvári

Farkas utcai

templom

ÖTSZÁZ ÉVES A KOLOZSVÁRI
FARKAS UTCAI
TEPLOM

Írta: ...
Várad: ...
K. ...

A RÁDAY GYŰJTEMÉNY FÜZETEI

2

szerkeszti

BENDA KÁLMÁN

**ÖTSZÁZ ÉVES A KOLOZSVÁRI
FARKAS UTCAI
TEPMLOM**

**szerkesztette
K. FOGARASI ZSUZSA**

BUDAPEST 1986

Tipográfia: Tillinger Péter technikai vezető
Készült a Ráday Kollégium Sokszorosító Műhelyében
5 000 példányban
Eng.sz.: 57.381/86.

Dr. Tóth Károly püspök

KÖSZÖNTŐ

A Dunamelléki Református Egyházkerület, a budapesti egyházközség és a kolozsvári gyülekezet közt a szellemi és lelki kapcsolatok a reformáció korába nyúlnak vissza. A török hódoltság nehéz évtizedeiben Kolozsvárról aggódva figyelték a Duna-menti keresztyén magyarok keserves életét, hálát adva Istennek, ha arról hallottak, hogy a reformált hit az állandó harc, pusztulás és üldöztetés ellenére is gyökeret vert ezen a tájon. Ahogy Gyalui Torda Zsigmond írta Melanchthonnak 1551-ben: „Vajon van-e nagyobb és nyilvánvalóbb csoda, mint hogy az Ur ezer veszély közt nem csak megőrzi egyházát, hanem még gyarapítja is.”

A török hódoltságban a lelkészképzés nem volt lehetséges, még magasabb tudást adó iskolák sem működhettek. Így a Duna-mentéről részben Kolozsvárra mentek a tanulni vágyó ifjak. A „Kincses városban” tanult a Duna-mellék későbbi tudós kálvinista prédikátora Skarica Máté, vele egyidőben Decsi Gáspár, a majdani tolnai esperes, valamint a Drávaszög fia, a teológusnak és költőnek is kiváló Laskói Csókás Péter, hogy a sok közül csak néhányat említsünk. A kapcsolatok élénk voltát bizonyítja, hogy számos Duna-Tisza-közi gyülekezet ma is őrzi a 16–17. századi Kolozsvárt nyomotténekes vagy prédikációs köteteket.

A török kiverése, majd az ellenreformáció üldözésének lezárulása után az 1781-ik évi Türelmi Rendelettel egyszerre megelevenedett a Duna-melléki református gyülekezetek élete, és újraéledt a kolozsvári hittestvérekkel való kapcsolat is. Bizonyítja ezt az egymá-

sért való áldozatok vállalása. 1828-ban a külsővárosi templom építéskor a „kolozsvári reformata szent eklézsia” kéri a pesti egyház anyagi támogatását, „nagy bizalmát helyeztetve hitünk sorsossai buzgó, adakozó indulatjába.” A még fiatal fővárosi gyülekezet el is küldte adományát, kifejezve örömét, hogy új templom épül, mert – írták – „egy ilyen nagy és nevezetes templom az egész református egyház díszére válik.” Alig tíz évvel később viszont a kolozsváriak, „bizonyítani kívánván a szeretetet szent vallásunk sorsosaihoz”, gyűjtést indítanak a kecskeméti református kollégium javára. 1843-ban a Duna-melléki egyházkerület a kolozsvári és erdélyi református iskolák számára küldött adománnyal viszonzza segítségüket. Amikor pedig az 1850-es években Török Pál püspök felállítja a pesti református gimnáziumot, majd a teológiai főiskolát, s 1861-ben megveszi a főiskolának a Ráday család országos hírű péceli könyvtárát, az adakozók sorában mindig ott találjuk a kolozsvári reformátusokat, az egyházközséget és a gyülekezet több tagját egyénileg is. Ahogy az erdélyi református főkonzisztórium elnöke, gróf Mikó Imre írta: „Azon üdvös eredmények, mellyek a főiskola létrejötte által várhatók, mindnyájunkat érintenek.”

Ahogy Pál apostol mondotta a Galátzia-beliekhez írott levelében: „Egymás terhét hordozzátok, és úgy töltsétek be a Krisztus törvényét.”

A fentiekből nemcsak érthető, hanem szinte kötelező, hogy köszöntést küldjünk Kolozsvárra Dunamellékről a Farkas utcai templom építésének 500. évfordulóján. Áldáskívánásainkban minden bizonnyal benne van sok száz, sőt sok ezer magyar református imádsága és reménysége, hogy öt évszázad öröksége kolozsvári testvéreink számára lelki erő ma is. Ezt kívánjuk és így köszöntjük a Farkas utcai templom ötszázadik évfordulóján testvéri szeretettel a kolozsvári református gyülekezetet.

Jékely Zoltán

Seol ellen

*Anyámnak, aki egykor itt élt,
a Farkas utcai templom tövében*

I

Szeretném szavamat egyenlővé tenni
a csenddel, a csendet szeretném követni.
Kit köves századok hagytak ránk örökül,
szállani szeretnék, Templom, várad körül.
S rólad szólván, te nagy silbak az ég alatt,
ne is hang legyek most, csak szálló gondolat.

Ime, a húszfokos hidegnek csudája,
ím, az éjjeljárók privilégiuma:
a megdermedt utca vinnyogó havában
feljajdul mögöttünk múltunk lábanyoma.

Ez a templom-szeglet lesz lelkem szállása,
a most itt lappangók közt majd elvegyül
és készül velük az örök maradásra,
ha majd földi útját megjárta emberül.

Ez a nagy tél, ez az élet jégpróbája.
A test elköltözött, már csak a szellem él.
Az emberség már-már hókristályra válva
pislákol a jeges túlvilág peremén.

Kollégium. Házak. Sejlő élet-árnyak,
kísértet-könyörgés lépő lábam alatt;
a szélben szabdaló, gyászfekete szárnyak,
egetverő, órjás, kékes templomfalak.

Minden szervetlenség, dermedő és jeges,
akárcsak az Urnak szűkebb birodalma.
Hogy kérhessem Őt meg: ha van rá hatalma,
akarja, hogy mindez legyen itt végleges,

maradandóbb, mint a roppant havas hegyek,
s mint az ég kéksége a fellegek felett,
mint a cédrus, amely ezer évig terem,
vagy amint örök a szívben a szerelem!

2

Mi e lomha kötőmeg,
mely mágnes módra vonz engem magához?
A falak mit rejtenek,
miért ha kell, az ember életet áldoz?

Szobra nincs s nincs benne kép,
s nincs baldakinos fejedelmi sír sem,
semmi szép hit-töltelék –
mégis, legigazabb templomnak érzem.

Csak hidegség s ráció,
végső dolgok feletti tépelődés.
Öröklétnek maradó,
istenszagú szent pinceérlelődés.

Ablakából néz a múlt,
akár anyám szeme az én fejemből,
szelíd vonássá simult
sok sebhelye a zord történelemtől.

Egyetlen nagy A-betű,
két szára közt irgalmas bémenet van,
s roppant emlékezetű,
öreg bölcselkedés a boltozatban.

Hol van az építettő
fohásza? Tán a mennyezet beitta;
s a más hit kecsegtető
pompája? Eltűnt. Mord lett s kálvinista.

Hol a „gyászversezetek”,
„melyeket elő itt mondogatának,
s felsorolt bős érdekem?
Elkeltek vásárán a hiúságnak.

Hát a cifra sír-ruhák?
A sok, ezüst szeggel kivert koporsó?
A gyertyák, csengők, csuhák?
Meg nem maradtak, mint falon a borsó.

Elmúlt itt, ami múltó,
lévén a múlás sorsnak végezése;
ál-érdem, akár a hó –
s nevét az égre még senki se véste.

Cifraság-hit: jégszobor,
mely bensőbb hit napja tüzén elolvad.
De zord hitet se láz, se kor,
semmi ármányossággal el nem olthat.

Kripta romlad, hír csitul,
a név levás, pók háza lesz a címer.
Farizeus csalásra túl
Halál könnyörtelen szózatja rímel.

Nemhiába mondatik
a halál a „földkerekség Urának”,
a koporsó pedig
„minden élő rendeltetett lakának”,

Lám, jó nagyjaink pora
mind szélbe szóratott rablók kezétől;
nincs kő, mely hírt mondana
Bethlen Gábor dicső nyugvóhelyéről.

Jaj, te vak ország, Seol,
benned szemernyi porrá zsugorodnak
s nem lelik egymást sehol
a „minden rendbeli” árva halottak!

De te, Templom, őrized
tovább plántálad hited
s tartod magad évezredes kovásznak.

Szent kövek, szent tanítás,
templom az utcában, mely maga templom,
eleinktől a hibás,
hiú világ ellen kész testamentom,

égi barlang, szent-terem,
te nem szerencsés balzsamos halottak
testét őrzöd! Jeltelen
múlt háza vagy: erdélyi Pantheon vagy!

1942

Fent: a templom nyugati oromzata és déli támpillérei
Lent: a templom a szentély felől (keleti oldal)

Mátyás király arcképe a bautzeni emléken

Entz Géza

A kolozsvári Farkas utcai templom építéstörténete

Öt évszázad vagyis fél évezred: egy nyolcada a négyezer éves európai és szinte fele a Kárpátmedencében kialakult magyar művelődésnek. Ötszáz éve kezdődött a Farkas utcai templom élete. Az épület szerkezete és számos részlete ma is híven őrzi nem egészen két évtized alatt kialakított eredeti késő gótikus állapotát, amely befogadta

és magához idomította a későbbi idők megpróbáltatásaiból és gazdagító gondoskodásaiból fakadó változtatásokat is. Viseli mind a helyi, mind a közelebbi és távolabbi környezet történeti fejlődésének jelentős nyomait. Királyi akaratból eredő keletkezésének körülményei a középkorvégi Magyarország művészeti életének egyik legjellegzetesebb folyamatáról tanúskodnak. Olyan folyamatról, amelynek ez az épület nemcsak egyik főszereplője, hanem ösztönzője is lehet. Kialakította Kolozsvár és környékén a hazai késő gótikus építészet egyik leginkább körülhatárolható, szerkezetben, formában legsajátosabb válfaját. Ennek szálai részben visszanyúlnak a koldulórendi építészet

hazai és európai hagyományaiiba, részben összefüggenek az egykorú udvari építő tevékenységben bekövetkezett fejleményekkel.

A 16. század rombolásba torkolló, viharos eseményei után az 1600-as évek első felében a fejedelmi kezdeményezés és hathatós támogatás eredményeként helyreállított templom Erdély református egyházának és művelődésének egyik legfontosabb központja lett és az is maradt. Történeti és művészeti tanúságtétele legyen e megemlékezés vezérfonala.

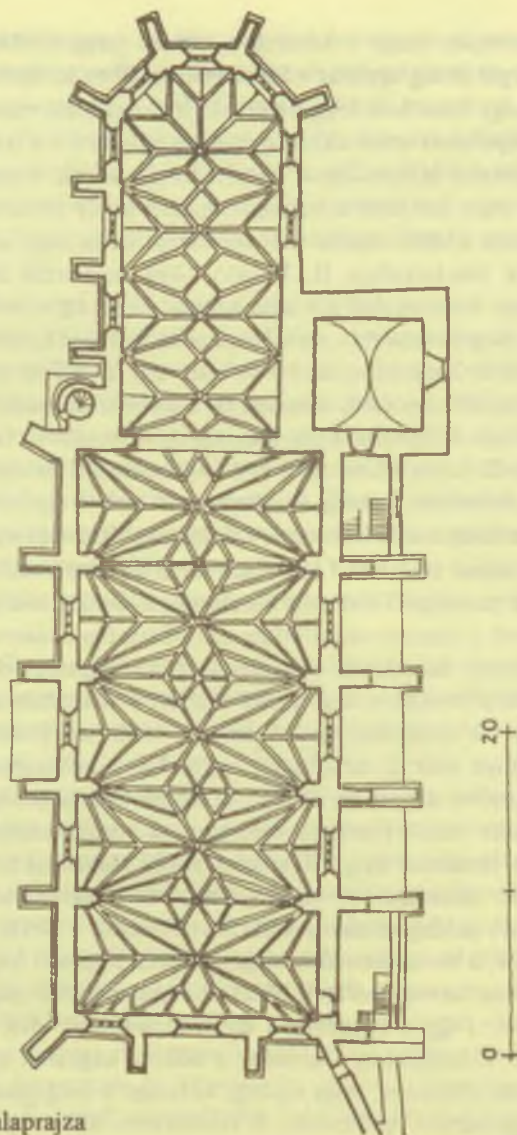
1486. november 9-én Szabó Ambrus kolozsvári bíró az esküdt tanácsstagokkal együtt a Farkas utca keleti részén, a Szabók tornya mellett (mostani Bethlen bástya) a minoriták (obszerváns ferencesek) számára kolostor építésére területet adományoz, Mátyás király és Báthori István országbíró, erdélyi vajda akaratóból és beleegyezésével. Nem egészen egy év múltán, 1487. szeptember 5-én az uralkodó Bécsújhelyen kelt levelében elrendeli, hogy a kolozsvári tanács mindenben segítse az obszerváns ferencesek ottani, a király által elhatározott építkezését. 1490. január 18-án Visegrádon keltezett levelében Tarcsai Márton erdélyi sókamara ispánnak Mátyás a következőket írja:

„Mivel elhatároztuk, hogy annak a kolostornak munkálatát, amelyet kolozsvárt a ferencendi testvérek számára elkészíttetni és építtetni kezdünk, a jövő tavasszal a te segítségével folytatjuk és ezért úgy gondoljuk, hogy ezt az általad ismert János testvért kell odaküldenünk, hogy a munkát tovább folytassa, ezért neked megparancsoljuk, hogy az ő utasítása szerint a megkezdett művet a legközelebbi tavaszon minél jobban és szorgalmasabban folytattasd a mi költségünkre, és megszakítás nélkül gondoskodjál kőművesekről, hasonlóképpen a mi költségünkre. A mészégetésért sóval fizess. A kőnek és mésznek az építés helyéig való szállításáért a mi pénzünkből fizess a mi számadásunkra. Egyébként ennek a János testvérnek és többi testvértársának, akik vele ott lesznek, készíttess el fából és deszkából a szükséges és elegendő cellát, hogy amíg ott maradnak, kényelmesen lehessenek és élhessenek, dolgukat kényelmesebben folytathassák. És mivel ez mindenben a mi legfőbb akaratunk, ezért

úgy gondoljuk, hogy e kérdésben semmi meggondolással ne tégy mást. Végül pedig ugyanaz a János testvér ebben az ügyben bármit is mond, hogy tenni kell, higgyed és mindent úgy hajts végre.”

Az építkezés tehát akkor már megkezdődött s a folytatás szakmai vezetésére Mátyás János testvért küldte ki, aki a munkák tekintetében teljes intézkedési hatáskört kap. A király rövidesen bekövetkező halála (1490. április 6.) nem akaszthatja meg az építkezést, amelynek folytatásához II. Ulászló 1494. augusztus 24-én évente 300 arany forintot érő sőt adományoz mégpedig a befejezésig. Ez 1503-ig megtörténhetett, mert Stephanus Weyneer Erzsébet nevű özvegye ekkor hagyományoz 10 forintot „az új Mária templomban,, élő kolozsvári minoriták számára. II. Ulászló sóadományát a barátok az építkezés befejezése után alamizsnaként továbbra is megkapják, amint ez II. Lajos 1520. március 27-én Budán kelt leveléből kitűnik.

A kivételesen gazdag és részletekre kitérő egykorú oklevelek alapján a templom és a kolostor építése megbízhatóan nyomon kísérhető. A városi tanácstól 1486 végén rendelkezésre bocsátott nagy kiterjedésű területen 1490 előtt indult meg a munka, amelyet a szóban forgó évtől a minden valószínűség szerint szintén obszerváns ferences János testvér vezetésével és szerzetes társai segítségével folytatnak. 1494-ben a barátok a még be nem fejezett kolostorban laknak. A sóadomány az építkezést tovább lendíti. 1503-ban Erzsébet asszony hagyománya már új templomot említ. Így a befejezésre 1503-ban vagy valamivel azelőtt került sor. Az időpont valószínűleg a templom déli oldalán emelt kerengős kolostorra is vonatkoztatható. Fontos adatokat tartalmaz még Kőfaragó György Magdolna nevű özvegyének 1531. december 19-én Kolozsvárt kelt végrendelete, amely a templomot gazdag adományokkal látja el, említi a főoltárt és a halottak oltárát, a harmadrendűek Magdolna által alapított kápolniját és a kolostorhoz tartozó betegek házát. A végrendelező maga is szerzetes testvér, s így a templomba kíván temetkezni, ahol volt férje is nyugszik. E körülmény, valamint a bőkezű hagyaték egyértelműen megengedi a feltevést, hogy György kőfaragó is dolgozhatott Kolozsvár e nagyszabású építkezésén. E tekintetben talán a nyugati főkapu és azóta elveszett oromzatdomborműve jöhet számításba.

A templom alaprajza

A Farkas utcai templom időben, megoldásban egyaránt a hazai koldulórendi építészet fejlődésének csúcspontján áll. Erdélyben a századeleji rendalapítások után néhány évtizeddel jelennek meg előbb a domonkosok, később a ferencesek is. Az írott forrásokból ismeretes, hogy Nagyszebenben a prédikáló rend már a tatárjárás előtt megtelepedett. A mongol vész után feltűnik Gyulafehérváron (1289), Segesváron (1298), Alvincen (1300) és Besztercén (1303). A ferencesek pedig legkorábban Besztercét (1268), majd ugyancsak Nagyszebent (1300 előtt) és Szászvárost (1302 előtt) szállják meg. E korai koldulórendi templomok vagy eltűntek vagy a besztercei és részben az alvinci kivételével a 15. század folyamán átépültek, s e késői állapotukban ismertek. Az országos gyakorlatnak megfelelően valamennyi egyhajós, hosszú szentélyük támpillérekkel megerősített sokszögben végződik. A nem mindenütt meglévő torony a koldulórendi szokásoknak megfelelően a hajó és a szentély ízesülésénél, a kolostor felőli oldalon emelkedik. Eleinte csak a szentélyt boltozták, a hajót síkmennyezet fedte. Ezt cserélték át boltozatra a 15. században. A felépítés a rendi előírásoknak megfelelően mindenütt egyszerű, kevés plasztikai és festett díszrel. Feltűnő, hogy e mindig városokba települő szerzetesek Kolozsvárt milyen későn jelentek meg. A domonkosok a 16. század vége felé, a ferencesek pedig csak 1486 után. E jelenség arra vall, hogy Kolozsvár polgári fejlődésében a 15. század különösen jelentős korszak.

A nagyméretű (kerekén 60 m hosszú és hajójában szinte 20 m széles) templom hajójának feltűnő szerkezeti megoldása a négy erősen beugró pillérpár, amelyre fenn eredetileg is feltehetően csillag alakú hálóboltozat támaszkodott. E szerkezet eredete a 13-14. századi mediterrán koldulórendi és az ezzel összefüggő délfrancia építészetben gyökerezik. Ez utóbbi behúzott támpillérei a hajóval párhuzamos kápolnasorokat hoztak létre (Albi székesegyház). Ezt az alaprajzot a katalóniai templomok fejlesztették tovább a 14. század folyamán (Gerona, Barcelona). Az 1300-as évek második felétől a Parlerék tevékenysége nyomán Középeurópában is megjelenik a behúzott támpillérekkel kialakított kápolnasor, amely a 15. században

A szentély

Bajorországban és Ausztriában is kedvelté válik. Magyarországon legkorábban a Dunántúl néhány pálos építkezésén tűnik fel mégpedig a Kont Miklós nádor által 1357-ben alapított csatkai és a Kálmán győri püspöktől a század harmadik negyede folyamán támogatott, ma már eltűnt túskevári templomban. Mindkét épület hajójában az erősen benyúló támpillérek a fő tér felé magas csúcsívvel nyíló kápolnasort alkotnak. A kápolnajeleg hangsúlyt kap a benyúló támpilléreket áttörő csúcsíves nyílások által, amelyek a támpillérközök terét egymással összekötik. E tekintetben nagyszabású példát a 15. század első negyedéből a Hans von Burghausen tervezte salzburgi ferences egyház szentélye nyújt, a szentélyvég hasonlóan áttört, féloszlopban végződő beugró pillérsorával.

A szóban forgó megoldás szerényebb változata, amikor a beugró pillérek rövidebbek és csak térosztást adnak. A 15. századi osztrák példák közül kiemelhető a lienzi kármelita és a faistenauai plébánia-templom, ahol a pillérek homlokoldalukon ugyanúgy féloszloppal végződnek, mint a kolozsvári Farkas utcai templomban.

A délnémet és osztrák egyházi építészetnek e hagyománya élt tovább a János testvér által vezetett építésszervezetben, amely Erdély gyakorú templomépítészetében tovább gyűrűzött. A kolozsvári domonkos templom hajóboltozatának elkészítésére 1500 körül került sor. A barokk átalakítás ugyan eltakarja, de a padláson az eredeti beugró pillérsor ma is jól látható. Ugyanekkor történik a kolozsmonostori apátsági egyház a 19. század elején lebontott hajójának átépítése is feltehetően hasonló megoldásban, hiszen mindkét említett munkát Polnar Gábor kolozsmonostori apát, eredetileg domonkos szerzetes kezdeményezte és valósította meg. A medgyesi ferences templom arányai, hálóboltozatos hosszú szentélye nagyon közel áll a Farkas-utcai egyházhoz. Gyanítható, hogy a belsejében 1742 körül barokk stílusban átalakított hajóban a beugró pillérsort ugyanúgy a 18. századi falpillérek takarják, mint a kolozsvári domonkos templomban. A 16. század elején a dési plébánia-templom második hajóboltozatát ugyancsak a szóban forgó beugró pillérsor tartotta. Mind Désen, mind a kolozsvári domonkos egyházban a kettősen hor-

nyolt bordák közvetlenül a pillértörszre metsződnek, ahogyan eredetileg a Farkas utcai templomban is lehetett.

A Mátyás kezdeményezése és támogatása következtében megvalósult kolozsvári kolostortemplom a vázolt, mediterrán eredetű kol-dulórendi hagyományokat továbbfejlesztő délnémet-osztrák kapcsolatok mellett szoros rokonságot tart a királyi udvar egykorú késő gótikus építészeti gyakorlatával is. Az uralkodó 1476 után egyre erősödő itáliai igazodása Budán a reneszánsz stílust egyeduralkodóvá tette. Az udvari gótikus tanultságú építőszervezet előbb a visegrádi palotában, majd Panonhalmán és Ráckeven működött. Egyik csoportját még a 80-as években Báthori István vajda foglalkoztatta nagyszabású nyírbátori építkezésein, s 1490-től a kolozsvári minorita kolostor munkája folytatódott nagy ütemben a század végéig. A János testvér által irányított szervezet Erdélyben magas színvonalú tevékenységet fejtett ki, s működése még a 16. század első két évtizedében is kétségtelenül megállapítható. Számos részletmegoldás bizonyítja, hogy a késő gótikus udvari szervezet éppen Kolozsvárt és környékén érte el egymással összefüggő legszebb eredményeit. A visegrádi palota kerengőjének 1484 körül elkészült finom boltozati gyámjai nagyon hasonló formában a nyírbátori Szent György és a Farkas utcai templom szentélyeiben egyaránt feltűnnek. Ugyancsak a visegrádi kerengő szarvas bordái viszontláthatók Nyírbátorban és Kolozsvár szomszédságában a szászfenesi püspöki birtok gótikus templomához épített északi, ma már lebontott kápolnában. A gazdagon tagozott, egymást átható pálcadíszes szemöldökgyámos ajtók és ablakok legkorábban Budán alkalmazott, jellegzetes fecskefarkra emlékeztető tagozatokkal megismétlődnek a Farkas utcai egyház nyugati kettős, a domonkos kolostor refektóriumáé bejáratának egy nyílású ajtaján. E sajátos részletforma eljut a Szászföldre is (Nagyszeben, Medgyes). A kolozsvári minorita templom nyugati bejáratának szerényebb változata a medgyesi ferences egyház sekrestyeajtaja.

Nincs ugyan adat arra, hogy János testvér Visegrádról került Erdélybe, de nagyon valószínű, hogy ismerte a palota egykorú építkezéseit, tehát a kerengőt is. Ha nem ő volt Báthori István nyírbátori

építésze, az ottani építkezések akkor is az ő köréhez tartoznak. A kolozsvári tanács idézett 1486-i oklevelében Mátyás király mellett a vele rokonságban lévő István vajda is úgy szerepel, mint aki az uralkodóval együtt kezdeményezte az obszervánsok kolozsvári kolostorának építését. Az említett történeti és művészeti összefüggések világossá teszik, hogy a Farkas utcai templom a Budán megindult nagyszabású reneszánsz építkezések következtében a királlyal kapcsolatot tartó vidéki területeken foglalkoztatott, késő gótikus udvari építőszervezet legrangosabb és Erdélyben különösen nagy hatást kiváltó alkotása.

Az obszerváns ferencesek csak alig félszázadra találtak otthont a magas művészeti színvonalú kolozsvári kolostorban. A reformáció erőteljes terjedése 1556 tavaszán a városból őket végleg kiszorította. A mintegy negyed századra pusztán hagyott épületegyüttest 1579-től Báthori István és Kristóf erdélyi fejedelmek rendelkezésére a jezsuiták vették át. Az 1580-ban végrehajtott helyreállítás után 1581-ben a kolostort és templomot már ők használták. De 1588 és 1595 között ideiglenesen, 1605-ben véglegesen ki kellett vonulniuk a rendtagoknak Kolozsvárról, miután két évvel azelőtt a nép haragja szétdőlt és teljesen tönkre tette mind a templomot, mind a kolostort. A rombolást Giovanni Argenti jezsuita atya és Szamosközi István történetíró részletesen leírja. Tudósításukból világos, hogy nemcsak a berendezés és felszerelés pusztult el, hanem az épületegyüttes maga is rommá vált. Falai építőanyagát a 17. század elején hosszú évekig kőbányának használták. 1617-ben a kolostornak már alapfalait bontották. De a tető nélküli, pusztá falaival égnek meredező templom is halálra volt ítélve.

Mátyás király, II. Ulászló és Báthori István örökségét azonban az erdélyi fejedelmek nem tagadták meg. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György közbelépése nemcsak megakadályozta a templom pusztulását, hanem annak életében új korszakot nyitott. Az 1622-i országgyűlés „az pápistáktól bíratott pusztá klastrom helyen” felállítja a református akadémiát s felkéri a fejedelmet az épület felemelésére és a templom helyreállítására. Ez az intézkedés megszüntette a rom-

Templomhajó részlet – szószékkal

bolást és lehetőséget adott arra, hogy 1638-ban I. Rákóczi György megkezdhette és még uralkodása alatt befejezhette a templom karba helyezését és annak új berendezését is elkészíthette. Erről Kolozsvár város számadásai részleteiben is tanúskodnak. Az építési munka igen gyorsan haladt. 1640-ben már csak a beomlott hajóboltozat újrakészítése volt hátra. A fejedelem Selmeczi Jánost küldi Lengyelországba, hogy boltozáshoz értő kőműveseket szerezzen ehhez a kényes és akkor már szokatlan feladathoz. Rákóczi sajátkezű utasítása 1640. június 29-én kelt, amelynek megfelelő részletei a következőképpen hangzanak:

„Vilnára siessen (ti. Selmeczi), adja meg a hercegnek levelünket, fogadhasson mi számunkra ... igen főmester kőművest, ki boltokat mesterségesen szélesen tudna építeni ...” A kurlandi hercegnél „minden tehetségével azon legyen, az mesterembereket meghozhassa ... Niklasius urat (danzigi református püspök) is találja meg, kérvén ő keglmét is, az mesteremberek szerzésében legyen segítséggel, s kiváltképpen az kőműveseknek, mivel Kolozsvárott vagyon egy elpusztult templom, melyet azelőtt régen a jézsuiták bírtak, de már az ország constitutiojából az minékünk conferáltatott, holott mi már egy kollégiumot akarunk építtetni, papok és mesterházat. Vagyon is két esztendeje, hogy rajta munkálódtatunk s munkáját már annyira végbe vitték, boltozni kellene, de mivel 11 öl szélessége s az előtt is boltra volt az templom éppen, kit mi is úgy akarunk megépíttetni, s jó kőműves kellene; azért szerezzen ő kegyelme, jó fizetése leszen.”

A fejedelem utasításában kifejezett szándék a szóban forgó korszakban kivételesen ritka érdekességű. Már a boltozathoz való ragaszkodás is feltűnő, hiszen akkor ilyen tetemes fesztávú boltozatokat nem állítottak helyre, hanem fából készült síkmennyezettel helyettesítették (Dés, ref. templom, Miskolc, avasi templom). Aligha lehet csodálkozni azon, hogy a fejedelem hazai mestereket ilyen feladatra nem alkalmazhatott. Kénytelen volt a balti országokban olyan kőműveseket kerestetni, akik még a középkorvég technikai tudását őrizték. A korabeli általános gyakorlat is merőben különbözött a Rákóczi által kívánt helyreállítási módszertől. Hiszen akkor ha vala-

mit, ami elpusztult, pótolni kellett, nem a régit állították vissza, hanem korszerű szerkezetekkel és formákkal oldották meg a feladatot. A fejedelem viszont lényegében a mai műemlékvédelem elvi álláspontjára helyezkedett, midőn az eredetileg gótikus boltozatú hajót eredeti állapotában akarta visszahelyezni. Nem kétséges, hogy a megvalósult szerkezet és a rajta alkalmazott formák nem pontosan azonosak a régivel (a boltozat szerkezete nem teljesen gótikus, a pillérekre reneszánsz fejezet került, a bordák profilja nem gótikus, stb.). Nem a ma megkívánt tudományos kutatás alapján készült az újr építés. Ezen aligha lehet csodálkozni. Mégis az 1642–1643. évek folyamán épült rekonstrukció lényegében, egész megjelenésében az eredeti hatást a térélménnyel együtt híven adja vissza, megtartván a korábbi boltozat magasságát és rendszerét. Ez a helyreállítás joggal tartható nemcsak magas színvonalú építészeti teljesítménynek, hanem a századokkal később kifejlődött műemlékvédelem előtörténete kiemelkedő értékű, elvi alapjaiban is rokon előfutárának.

Az egykorú írott forrásokból kitűnik, hogy Selmeczi küldetése sikerrel járt. Kurlandból három német kőműves, köztük egy György nevű, érkezett Kolozsvárra, akik a jelentős munkát két év alatt elvégezték. A fejedelem kiépíttette a hajó és szentély déli ízesülésénél álló tomyot is, amelynek a magasítását a helytelen alapozás miatt 1646-ban a ma is meglévő csonka állapotra vissza kellett bontani. A városi számadások értesítenek arról, hogy a torony héjjazatán 1642-ben szebeni fazekasok dolgoztak. 1646-ban négy segesvári asztalos beszercei társaikkal együtt kifaragta a templom székeit és hátsapadjait.

Ugyanez évben készült el a református istentiszteleti liturgiában különösen fontos szerepet játszó szószék, Kőfaragó Benedek, Elias Nicolai és Sztaniszlaiszki lengyel faragó remekműve, amelyet a templom északi hajófalán a legkeletibb beugró pillérhez támasztva állítottak fel. A lényegében kehely formára kialakított, kőből faragott szószéktest Benedek mester munkája. A szár felső részén levő öt négyszögű mezőt lendületes reneszánsz virágdísz tölti ki. A hatszögű kosár virág-, levél és gyümölcs-dísszel borított párkányok közt jele-

Kőfaragó Benedek munkája a szőcsék lábszárait

Elias Nicolai munkája a szoszek mellvédjén

nik meg. A kosár öt és a pillérhez vivő egyenes összekötő részen 2 keretelt, félkörívvel záródó mezőben foglal helyet Illés mester hét alabástrom faragványja. A részarányos finom kompozíciókban gyümölcsfüzerek, vázából kiemelkedő virágsokrok a szószék mellvédnek sajátos plasztikai hangsúlyt adnak. A kosár tengelyében a tízparancsolat kőtábláit helyezte el a mester, akivel Régeni János, a kolozsvári asztalosok céhmestere kötött szerződést. Ugyanő vezette be az asztalosok céhkönyvében az 1646. április és szeptember között kifizetett összegeket. A szószék összes magas színvonalú reneszánsz díszeit mélytónusú, dúsan változatos színű festés borítja nemes patinát adván a felületeknek, a lapos és domború faragványok hullámzásának. Az áttört, fából faragott és ugyancsak gazdagon festett szószékkoronát, csúcán a fiait tápláló pelikánnal Sztaniszlaiszki 1647. április 15-én maga szállította el Kolozsvárra. Erdély legszebb és ma is eredeti pompáját őrző reneszánsz szószékének különleges értéke, hogy minden magas művészi színvonalú részletének mestere ismeretes. Ugyancsak 1647-ben készült el a ma már meg nem lévő kőúrasztala. A templom felszentelése az ugyanez év július elsején kezdődő zsinat során zárta le Rákóczi György fejedelem nagyszabású helyreállítását, amely az épület belsejének alaphangulatát ma is megszabja.

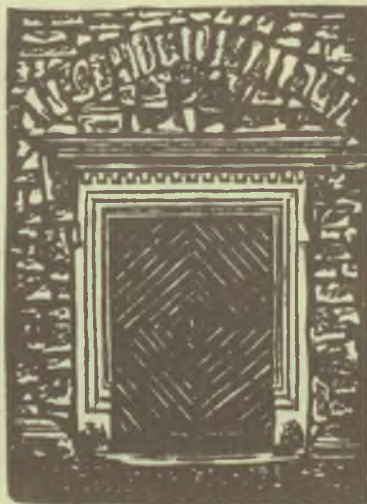
A Farkas utcai templom további három és fél százados élete lényeges változást már nem hozott. A 18–19. században csak javítások történtek, elsősorban az 1798. évi nagy tűzvész okozta károk megszüntetésével. 1766-ban készült el a kisméretű, kecses rokokó orgona, amely az 1913-ban felépített új nagyméretű orgona csúcására került. A szép, új, ma is használatban lévő politúrozott úrasztala 1827-ben foglalta el helyét a templomban. Az 1910–1913 közötti Lux Kálmán által vezetett helyreállítás során épült meg az új kő orgonakarzat. Ekkor emelték ki az épület padozatából azokat a 15–16. századi faragott sírlapokat, amelyeket a helybéli Történeti Múzeum fogadott be. Ekkor bontották ki a gótikus kolostor kerengője nyugati boltszakaszainak árkávéit s helyezték el a hajóban és a szentélyben a padokon és fölöttük a 17–20. száza-

Orgonakarzat

hajóban és a szentélyben a padokon és fölöttük a XVII–XX. századig terjedő halotti címerek és gyászjelentések történeti szempontból igen értékes, olykor művészi kivitelű sorozatát. Az almakeréki evangélikus templomban a két Apafi Mihály és feleségei 1908-ban felfedezett földi maradványait 1942-ben temették el a templom szentélyvégében a Kós Károly által tervezett kősíremlék alatt. Az 1970 körül a Romániai Műemléki Igazgatóság megbízásából Bágyuj Lajos vezetésével végzett helyreállítás sort kerített a kolostor-kerengő megmaradt boltszakaszainak boltozására és az épület egyéb feltárt alapfalainak konzerválására.

Mindezek a beavatkozások és újabb berendezési tárgyak kétségtelenül gazdagították az épületet, alapvető változást mégsem hoztak. Fél évezred múltán ma is János testvér műhelye által kialakított késő gótikus szerkezetében és formájában áll a középkori Magyarország koldulórendi építészetének ez elsőrangú alkotása, belsejében megőrizvén I. Rákóczi György szerető gondoskodása által nyert állapotát magasztos rendeltetésének hű szolgálatában.

A templom északi kapuja

Farkas utca

Kőbölcsője e földnek.
Százados szellem
árva
csecsemőágya.
(Bélelni hüssé páfrány
susogott a diákban,
midőn álmokat ringatni
idejártam.)

Mezőség, Szilágy, hős Hunyad
s a távol
Székelyföld innen hajolt ki,
mint inggallér kabátból –
s körül terem
– kőmarokkal szórt mag –
a történelem.

Bévül a voltak árnya;
nagy Bethlen-hófűvások,
Apáczai-tűzekkel
lobogó telek.
Hűvösen néz a Bástyá
a mohó Házsongárdra –
mi győzött néha itt,
túl eltemettetett.

A Kollégium kapuja és a Szent György szobor

Jövök néha, hogy lenne,
ki György vitéz lovának
tenyéből cukrot ad.
Ideje volna végre
már kapni lándzsavégre,
s nemcsak bűvölgetni
ama sárkányokat!

Körül tág jövőt renget,
türelmet, töredelmet
a Bölcső,
s főlnő
új s új mene tekel –
(Esélyem bár, ha volna,
hogy engem majdan róla
nevezzenek el!)

A Kollégium címere

Hoefmagel – Kolozsvár látképe

Kolozsvár a magyar műveltségben

A Farkas utcai templom építése idején a város már a jelentősebb művelődési központok közé tartozott, és nagy hatású személyiségek egész sora származott innen. A legelsőik között áll bizonyos Miklós nevű kolozsvári festő két fia, Márton és György. Ők szobrászok lettek. Bár csak egyetlen művük, az 1373-ból való, lendületes Szent György

szobor maradt csak máig fenn, de két évtizednyi munkájukról tudunk. Történelmi feljegyzések szólnak magyarországi szent királyokat ábrázoló, a 17. században elpusztult műveikről. A sárkánnyal harcoló Szent György szobra Váradon készült; ma Prágában áll. Egyelőre nem tudni, hogyan került oda, de Kolozsvári Márton és György munkája évszázadok óta gyönyörködteti az embereket és emlékeztet az alkotók szülőhelyére Magyarországtól nagy távolságban is. Másolata áll a Farkas utcai templom előtt. Aztán Kolozsvárról indult a hazai gótika talán legnagyobb mestere, Tamás, aki a garamszentbenedeki monostor templomába festett 1427-ben szenvedélyes szépségű Kálvária-oltárt.

Ő viszont valószínűleg bejárta Európa nagy részét, mert egyetlen ma ismert műve szerint kora legnagyobbjainak mesterfogásaiban is tájékozott volt. Egész más téren, az oktatásban működött, a Farkas utcai templom építésével nagyjából egyidejűleg, a humanista tudós, Nicolaus de Mirabilibus, magyarul Csuda Miklós, aki a kolozsvári domonkos szerzetesek közül került a rend firenzei központjába, majd Mátyás király egyetemének itthoni újjászervezésén dolgozott. Az ő családja valószínűleg Itáliából jött eredetileg Erdélybe, de maga a tudós többször is feljegyezte, hogy Kolozsváron született.

A történelem csak a legnagyobbak neveit őrizte meg; ők jelzik azokat a magasságokat, ahonnan már a középkori Kolozsvárról el lehetett jutni. Bizonyos azonban, hogy széles társadalmi körök részvételével zajló, pezsgő szellemi élet indította őket útra. A hagyomány szerint akkor, amikor a magyarországi városok legnagyobb része még nem tartott fenn iskolát, a 14. században, a szerzetesek tanintézetei mellett Kolozsváron városi iskolában is tanítottak. Ugyanakkor, megint csak a szerzetesek istentiszteleti helyein kívül, három templomban, illetve kápolnában lehetett misét hallgatni. Már Mátyás király uralkodása előtt három ispotályban gondozták a rászorulókat. És jellemző a városiak korai részvételére a szellem dolgaiban, hogy az új főtéren épülő Szent Mihály templomhoz nem egyházi személy, hanem kolozsvári polgár szerzett 1349-ben a pápától segítséget.

Ilyen módon szinte szimbólikus: jóllehet Kolozsvár éppen úgy királyi erődtímenyből nőtt ki, mint a legtöbb magyarországi város, a legkorábbi fennmaradt épület a település mai területén nem valami vár, hanem a kolozsmonostori bencés apátság templomának szentélyéből kialakított kápolna. A Szent István uralkodása alatt emelt kővár, amelyet akkor még castrum Clus-nak neveztek, a környező kőépületekkel együtt elpusztult. A tatárok 1241-i támadásának esett áldozatul, és az eseményt messzi földön is számon tartották. Németországban jegyezte fel egy szerzetes: „bizonyos Clusa nevű várban a magyarok végtelen sokasága pusztult el.” Ebből a Clusa, illetve Clus nevű várból lett magyarul Kolozsvár, a szászok szerint Klausen-

burg, a romának az eredeti formát alakították a maguk nyelvén Clujra, majd 1974-ben adták Kolozsvárnak a Cluj-Napoca nevet. A város ősi magva egykor valóban az ókori Napoca romjaira épült.

A várat nem állították helyre; a tatárdúlások után kialakított új országos védelmi rendszerben Kolozsvár nem kapott stratégiai feladatot. Mind jelentősebb lett viszont gazdasági szempontból. Három fontos kereskedelmi útvonal érintette, és itt volt az egyik leggazdagabb sóbánya. Iparcikkei iránt tehát igen korán mutatkozott élénk kereslet. A Farkas utcai templom építése idején már bútorokat éppen úgy előállítottak Kolozsvárott, mint ötvöstárgyakat és ékszereket. Körülbelül 5 000 volt akkor a város lélekszáma, 30 céhben 60 féle iparág termékei készültek. Megmaradt azonban az Árpád-kor óta gyakorolt szőlőművelés is; nem igen élt itt olyan iparos, akinek szőlője ne lett volna. Ugyanez volt a helyzet a kereskedőknél; kis gazdaságaikból indultak sokszor távoli vidékekre. A távolság azonban rendszerint nem jellemző rájuk; a kolozsváriak inkább a belföldi kereskedelmet tartották kézben. Különösen a 16. század során vált tevékenységük ilyen meghatározottsága szembetűnővé, amikor Erdély politikai és gazdasági helyzete nagyjából egyidejűleg megváltozott.

A politikai változás azt jelenti, hogy a mohácsi tragédiát követő zűrzavarban Erdély, a Tiszántúl egy részével együtt, nemzeti fejedelmek alatt önálló, de a török Portától függő állammá változott. E ténynek is voltak természetesen gazdasági következményei, de sokkal lényegesebb hatást gyakorolt a gyarmatosítással létrehozott, új világ-gazdaság. A kezdeteknél előnyös fordulat származott belőle, amennyiben a magyarországi agrártermények iránt éppen akkor támasztott nagy keresletet, amikor a török háborúk romlásából kellett ismételtlen talpraállni. Nagyon leegyszerűsítve egy bonyolult folyamatot: a 16. századi agrárkonjunktúra tetemesen hozzájárult ahhoz, hogy az ország politikai széthullásának nyomorult ideje a nemzeti műveltség alakulásában viszont aranykort hozott. Hátrányos volt ezzel szemben kezdettől az iparcikkek piacának beszűkülése, később pedig, főként a következő századtól, szinte kiszolgáltatottságot eredményezett a

Magyarországra kedvezőtlen európai munkamegosztás. A 16. századi agrárkonjunktúra ugyanis csak az első tünet volt, de utána kiderült: míg Nyugat-Európa gazdasági fejlődése az ipar és a polgárság sorsával fonódott össze, Magyarország, valamint az egész környező vidék az iparosodás lehetőségétől megfosztott, agrártermelő, nagybirtokos övezetté vált.

Alig néhány város tudta ilyen helyzetben a maga polgárius műveltségét megőrizni, mert – mint minden – a kultúra is az urak hatáskörébe került. Kolozsvár azonban az őrizők között maradt. Mint-hogy Gyulafehérvár, a fejedelmi székhely, inkább a hatalom központjának szerepét töltötte be, Kolozsváron kívül az erdélyi fejedelemségben csak Várad és a szász náció városai, főként Beszterce, Brassó, Szeben tartották meg polgárius jellegüket. Váradot stratégiai kulcshelyzete emelte 1660-ig, amikor is török fenntarthatóság alá került. Az oszmán uralom és a rákövetkező háborúk aztán tönkretették; mindössze 21 lakóháza maradt. A semmiből vált tehát a 19–20. század fordulójára ismét igen jelentős művelődési központtá. A szász városokat viszont voltaképpen a román vajdaságok segítették egészen a 17. század közepéig. Akkor is remek piacot nyújtottak ugyanis iparcikkeiknek, amikor máshová már nem lehetett ilyesmit Magyarországról exportálni, és a 17. század közepéig érvényes lehetőséget a szászok használták ki. A román államok gazdasági megerősödése aztán visszaszorította őket, de a szászoknak a nagybirtok kulturális fölényétől soha nem kellett rettegniük. Lévén, hogy a nemességbe, különösen pedig a főrangúak közé került szászok magyar osztályos társaikhoz asszimilálódtak, az erdélyi német anyanyelvű műveltség ápolása a városoké maradt.

Kolozsvár a belső kereskedelmen gyarapodott. A 16. században már körülbelül 8 000 lelket számlált, és jöellehet sokan voltak közöttük szászok, maga a város nem a szász jogú települések sorába tartozott. E ténynek sok következménye volt. Ide, a művelődési viszonyok számbavételéhez – eléggé ellentmondásos módon – az adóügy tartozik. A szász városok fiktív portaszám alapján fizettek; az összeg az erdélyi magyar megyékben ténylegesen összeírt adózók számától

függött. Kolozsvár ezzel szemben, néhány, a megyékben élő várossal együtt, saját tényleges anyagi helyzete szerint adózott. Ez azt jelentette, hogy míg a szász városok anyagi gyarapodásában az erdélyi fejedelmek nem voltak érdekeltek, így nem is igen segítették gazdasági tevékenységüket, Kolozsvár és az uralkodók között a Nyugaton is szokásos, ha úgy tetszik, szabályos viszony alakult ki. Vagyis, a polgárok adózó képességét fokozandó, Kolozsvár a fejedelmek gazdaságpolitikájától támogatást kapott. Nem egyedül volt ugyan ilyen helyzetben, és nem minden erdélyi fejedelem volt koncepciózus uralkodó, de a fejedelmekkel közvetlen kapcsolatban álló városok között Kolozsvár volt a legjelentősebb, és minden lehetőséget ki tudott használni. A középkori lendületet folytatva a nemzeti fejedelemség idejében a polgári kultúra vezető ereje maradt.

Ez az időszak, a város művelődéstörténetének csúcspontja, a protestantizmussal, az iskolákkal és – főként a 16. század során – a szellemi vezetők merész gondolkodásával kapcsolódott egybe.

A reformáció viszonylag nem korán jelent meg Kolozsváran: míg a szász városokban és Nyugat-Magyarországon már az 1520-as évek elején voltak nyomai, a lutherizmus nyilvános fellépését itt körülbelül két évtizeddel későbbre teszik. A hitújítás előzményeit azonban nagyon sokáig lehet visszafelé követni, bár egészen bizonyosat mindenről egyelőre nem tudunk. Csak az tény, hogy az egyházon belüli erjedés a városban már jóval a reformáció előtt elkezdődött. A kolozsváriak rokonszenvét a hitújítás egyik őseivel, a huszitizmussal csupán feltételezni lehet; talán ez vezette őket Budai Nagy Antal mozgalmának támogatásához még a 15. század elején. A következő évtizedek során azonban itt is, mint Európa nagy részében, szakadás támadt a hívők és az egyház hivatalos hierarchiáját képviselők között. A plébánosok helyett mind nagyobb figyelemmel hallgatták a koldulórendek prédikátorait. Akkor már sokan működtek Kolozsváron, elsősorban a dominikánusok, de a minoriták, akik számára a Farkas utcai templom épült, ugyancsak ilyen, az egyszerű emberek gondolatvilágában mozgó szerzetesek voltak. Az ő vonzásuk csakhamar olyan nagy lett, hogy 1534-ben már nyolc magyar és egy szász

gyóntatóatyának kellett a templomba áradó hívekkel foglalkoznia.

A lutheri tanítások nyilvános megjelenése aztán mégsem a Farkas utcai istentiszteleti helyen, hanem a főtéren álló, Szent Mihály-nak szentelt plébániatemplomban következett be. A hagyomány szerint Heltai Gáspár hirdette Kolozsváron először a reformációt. Wittenbergből hívták plébánosnak 1544-ben. A többé-kevésbé rejtett rokonszenv az új tanításokkal azonban már élénk és meglehetősen általános lehetett, hiszen mindenki tudta, hogy Wittenberg, Luther fellépésének és hosszú működésének színhelye, a pápasághoz ragaszkodó lelkészt már nem bocsát ki. Azt is lehetne állítani, a kolozsváriak, illetve képviselőikben a városvezetés – mert a plébános meghívása a tanács hatáskörébe tartozott – Heltai idehozatalával maga döntött a reformáció befogadása mellett.

Nem tudjuk, milyen alapon választották a sok Wittenbergben tanuló közül éppen Heltai Gáspárt, de jobb lelkészt aligha szerezhetek volna maguknak. Az 1544-ben idekerült plébános minden időkre érvényesen lett a kolozsvári művelődéstörténet legnagyobb alakja. Az egész magyar múltban is kevesen érnek fel hozzá. Figyelme a szellem és a test dolgaira egyaránt kiterjedt: ő újította meg a kolozsvári egyházat, és Heltai kezdeményezésére nyitották meg az első városi fürdőt. Halhatatlanná mégsem sokoldalúsága, hanem a magyar műveltség gyarapításában szerzett érdemei tették. Az összes 16. századi magyar nyelvű nyomtatvány egynegyedét az ő 1550-ben felállított műhelye adta ki. Zömük népszerű, széles társadalmi rétegeknek szóló olvasmány volt. Irt azonban maga Heltai Gáspár is. Főleg abban remekelt, ahogyan a dicső magyar múltat saját, belső ellentététől gyötört kortársaihoz közel tudta vinni. Társadalomkritikája a polgári álláspontot fejezte ki.

A kolozsváriak első lutheránus lelkésze tehát a magyar művelődéstörténet kimagasló alakja lett, holott Szeben környéki, német anyanyelvű családba született, és csak kamaszként kezdett magyarul tanulni. Ezzel a magatartással nem állt egyedül. Ha alacsonyabb szellemi színvonalon is, de más értelmiségiek ugyancsak idomultak az országot kormányzó nemzet nyelvéhez anélkül, hogy származásuk

tudatát feladták volna. A kolozsvári helyzetre mégis jellemző a szász öntudattal magyarul működő Heltai Gáspár alakja, és legnagyobb kortársa, Dávid Ferenc, aki egymás után több felekezet püspöke volt, majd várfogságban halt meg, nem véletlenül vált hozzá hasonlóvá. Dávid után sem maradt fenn egyetlen német munka sem, bár egy kolozsvári szász csizmadia fiaként látta meg a napvilágot. Magyarul prédikált és magyarul írta a munkáit, mert elsősorban magyarok hallgatták; Kolozsvár lakossága a 16. század második felében, majd később is, zömmel magyarokból állt.

Korábban a magyarok és a szászok aránya változott. Még kevésbé volt állandó a város vezetésére gyakorolt befolyásuk, úgyhogy sokszor kerültek egymással igen éles ellentétbe. Jártak az ügyben magasabb instanciákhoz, ahol rendszerint a bölcs mérsékletet és a jogok egyenlő elosztását tanácsolták a kolozsvári polgároknak. Született is a felváltva gyakorolt hatalomról megállapodás, ez azonban az állandóan lappangó ellentétet nem ölte ki. Társadalmi és politikai nézetkülönbségek nem egyszer robbantak magyarok és szászok harcában. Ugyanakkor kitapintható az ellentét mögött bizonyos egységes verseny-szellem. Így versengtek, még a 16. század legelején, a városi iskoláért, ahol az anyanyelvű oktatás németül kezdődött. A magyarok 1529-ben felkeléssel érték el, hogy saját nyelvükön tanító mestert is hozzanak. És versengtek, a reformáció bevezetése idején már régóta, a templomokért. A két legnagyobb közül a főtéren állót inkább a szászok, a Farkas utcait a magyarok látogatták. Ahogy azonban Heltai, majd Dávid Ferenc tevékenysége következtében az új egyház élete a főtéri templomba összpontosult, mind nagyobb értékre emelkedett a hívek szemében. Magyarok és szászok együtt mentek tehát végig minden vallásváltoztatáson a Szent Mihály templom mindenkori lelkészének vezetése alatt, csak azért, hogy a nagyon becsült istentiszteleti helyet egyik fél se veszítse el. Így támadtak Erdélyben, ahol pedig a szászok rendszerint lutheránusok voltak, Kolozsvárott, a magyarokat követve, német antitrinitáriusok. Mert a Luther szellemében indult reformáció itt kétszer is átalakult. A város zöme lutheránusból előbb kálvinista, majd szentháromságtá-

gadó, vagyis antitrinitárius lett. Ezt a felekezetet nevezik a 17. század fordulójától ma is élő nevén unitáriusnak.

Kolozsvár a vallásváltoztatások alatt forrongó szellemi katlanhoz lett hasonlatos. Éles vallási viták töltötték be. És ezt nem átvitt értelemben kell elképzelni. A prédikátorok a szószéken, az utcán, mindenütt csatároztak, mert szóban eszméért, a valóságban a hívekért harcoltak. Akár itt éppen újnak tekinthető, akár régi tanításokat hirdettek, hallgatók nélkül semmi értelme nem volt a fellépésüknek. Olyan volt az egész, mintha a reformáció legelső lelkeseisége, ami másutt a 16. század második felére már jórészt elmúlt, állandó lakást vett volna magának Kolozsváron. A hívek pedig rendkívül élénk érdeklődéssel vettek részt a szellemi izgalmakban, úgyhogy a városi tanács az ő nyugalmukra hivatkozva többször fellépett a prédikátorok túlzásaival szemben. Tartsák meg maguknak a vitákat – kérték a város vezetői, büntetéssel fenyegetve, nem egyszer. Nem voltak azonban részrehajlás nélkül ők sem. Állásfoglalásuk mindig valamelyik irányzat vagy személy pozícióját erősítette. Nem volt rendkívüli az sem, ha fegyveres segítséget adtak az éppen uralmon álló félnek.

A változások motorja Dávid Ferenc volt, aki katolikusként indult, majd az 1550-es évek elején kezdődött szellemi odüsszeiája alatt, mintha csak mindig a gyengébb félhez kívánt volna csatlakozni, katolikusból lutheránus, kálvinista, antitrinitárius lett. Végül a keresztyénség előtti állapotok szerint gondolkozó, a megváltozást csak a jövőben váró szombatossághoz került közel. Élete minden fázisában igen nagy hatású térítő volt, vitte magával a gyülekezetet. Kortársai szerint azonban az erőszaktól sem riadt vissza, és a vallásváltoztatások egyes állomásain rendkívüli fegyelmet tartott. Igen élesen, a személyes szempontokat félretéve vitatkozott. Hatalmas munkabírással tette: gyülekezeti énekeken kívül 23 munkája jelent meg nyomtatásban. Egy időben Heltai nyomdája szinte az ő házikiadójaként működött. Vitatkozása színvonalát pedig jelzik az ellenfelek. Hosszú szellemi bolyongása elején az Itáliából Erdélybe jött antitrinitárius teológussal, Francesco Stancaroval kezdte, kálvinista

kiválóságokkal, így főként a debreceni püspök Melius Juhász Péterrel folyatta, de fordított egyet a minden hivatalos felekezettel szembenálló anabaptisták írásai közül is.

Kolozsvár e szellemi forrongását sajátosan színezte az a tény, hogy az ország hatalmasai részt vettek benne. János Zsigmond például, a fiatalon elhunyt uralkodó, aki maga ugyancsak katolikusnak született, egészen a szentháromságtagadásig kísérté Dávid Ferencet. Mellette jártak nagy hatalmú politikusok vagy előkelőségek, mert a vallás ügye és a politika Erdélyben talán jobban összefonódott, mint bárhol. Egyesek a vezetők közül még szombatosok is lettek, pedig e meggyőződés híveit más országokban a legszigorúbban üldözték. Az erdélyihez hasonló helyzet csak Lengyelországban alakult ki: a hatalmasokat is elérő szellemi pezsgés a legkülönbözőbb módon gondolkodó személyiségeket tűrte meg. Európa minden részéből menekültek ide, elsősorban Kolozsvárra, másutt üldözöttek. Szellemi kiválóságok és nagy stílű kalandorok éltek így hosszabb-rövidebb ideig itt.

A mozgalmasság az 1570-es évek végén zárult le. Politika volt emögött a fordulat mögött is. Egyelőre érthetetlen ugyan, mi okozta a hatalmasok színe változását, de tény, hogy míg korábban mindenben támogatta, 1577-ben az erdélyi kálvinista püspök alá rendelte Dávid Ferenc híveit az országgyűlés. Ez az állapot aztán csak rövid ideig tartott, mert a felekezet az alapító feláldozásával megmenekült. Nyíltan azonban ettől az időponttól kezdve nem lehetett új tanokat hirdetni Erdélyben.

Kolozsvár testületileg az unitárius tanítások alapján maradt, de a műveltség legmagasabb csúcsa, az egyetem, katolikus köntösben jelent meg itt. Báthori István fejedelem alapította, aki akkor már lengyel király is volt, és az oktatást a kor leginkább elismert szakembereire, a jezsuitákra bízta. Az egyetem létrehozásával kettős célt követett: a katolikus egyházat kívánta régi erejébe visszaállítani és az állam számára remélt művelt emberfőket. Az egyetem tehát nem a város ügye volt; magyar földön már hosszú ideje nem folyt felsőoktatás, csak újabb és újabb egyetemalapítási tervek születtek. Ily módon a műveltségért felelősséget érzők leghőbb vágya valósult meg

Kolozsváron. A hely kiválasztásában azonban Báthorit valószínűleg az itteni, remekül működő iskola is vezette. Az unitáriusok birtokában, világias beállítottságú tanárok vezetése alatt, messze földről vonzotta a diákokat. Joggal lehetett remélni, hogy a város az új tanintézetnek is alkalmas otthont ad.

Nem így történt, holott Báthori kiváló tanárokat nyert meg a kolozsvári egyetemre. Pápai elismerést ugyan végül sem kapott, valamennyi fakultás sem működött, de olyan személyiségek tanítottak itt, mint Jakob Wujek, a lengyel bibliafordító, vagy Szántó Arator István, aki ugyancsak hozzálátott a fordítás munkájához. Vigyázott továbbá a fejedelem arra, hogy közvetlenül ne sértsen senkit: a Farkas utcai templom is, a volt minorita kolostor is használaton kívül állt, amikor a jezsuitáknak adta őket. A kolozsváriakat azonban semmi sem nyugtatta meg. Az ellenreformációs tevékenységről híres rend minden gesztusát gyanakodva figyelték. Elemi indulatokat váltott ki Kolozsváron, holott a jezsuiták jelenléte Erdélyben, másoknál inkább politikai ügynek minősült. Végül a politika távolította el őket a Bocskai felkelés alatt hosszabb időre. Ez azonban csak az után történt, hogy a kolozsváriak – az első adandó alkalmat felhasználva – 1603-ban, polgárháború zivatarai között, a Farkas utcai templomot is, a kolostort is lerombolták. A Báthory István alapította akadémia létezése evvel megszűnt.

A századforduló háborúiban, amikor Erdély többször is gazdát cserélt, Kolozsvár sokat szenvedett. Pusztá és romos állapotban élte meg a Bocskai szabadságharc végét és a fejedelemség önállóságának újbóli kimondását. Az újjáépítés pedig nagyon hosszú ideig elhúzódott. Maga a Farkas utcai templom lehet példa: csak negyven évvel a pusztulás után tudták újra használatba venni. Példa abban is, hogy a kálvinisták kapták, mert a nemzeti fejedelemség korából a 17. századra maradt szakasz, református uralkodók alatt, a városban e felekezet megerősödését hozta. Már Báthori Gábor átadta nekik az óvári templomot, majd még kettőt építettek. Ugyanő juttatott helyet kálvinista iskolának ugyancsak az óvárban, majd II. Rákóczi György emeltetett a Farkas utcai templom mellett kollégiumot a reformátu-

A Rákóczi kehely

soknak, miután előzőleg a régi iskola tanári létszámát bővítette. A 17. századi kollégium helyén áll most az egyik tűzvész után, 1801-ben felhúzott épület a templom mellett. És úgy látszik, a helynek megvan a maga varázsa, mert román nyelven ugyan, de ma is iskola működik itt.

A kálvinizmus térnyerése az unitárius Kolozsváron nem ment végbe viharok nélkül. Nem hiányzott az erőszak sem. Különösen I. Rákóczi György lépett fel máig felkavaró keménységgel. A szombatosokra vetette magát, akik az 1630-as évekig háborítatlanul éltek. Bár törvények voltak ellenük, mindenki tudta, hogy mindenütt ott vannak titokban az unitáriusok között. Bethlen Gábor még a diplomáciában is használta őket, mivel egyisten-hitük miatt török környezetben különösen könnyen mozogtak. Csak a politikai szervezkedés lehetőségét zárta el a szombatosok előtt. I. Rákóczi György ezzel szemben elhatározta a kiirtásukat. Désen rendezték meg a nagy pert. Sok kolozsvári polgárt is megidéztek. És halálos áldozatot végül csak nekik kellett adniuk. Toroczkai János kolozsvári ötvöst megkövezték. Másokat börtönbe hurcoltak. Erdély váraiban állítólag nem volt elég bilincs a sok fogolynak.

A megfélemlítés légkörében Kolozsváron nem kísérték összeütöközések a reformátusok behatolását. Mintha csak tudták volna a helybeliek, hogy az egyháztagokat nem lehet a fejedelmek tetteiért számadásra vonni. Így voltaképpen csendben vált a város – beköltözőkkel és áttérőkkel – zömében kálvinistává a 17. század második felére.

A protestáns város történetének ez az utolsó, református szakasza még egy rövid fellobbanást hozott. Főként a kollégium játszott benne nagy szerepet. Olyan személyiségeket vonzott ide, akik Gyulafehérváron, a kálvinisták fő-akadémiáján, szigorú püspökök és szűklátókörű professzorok tekintete alatt, nem találták meg a helyüket. Így jött onnan Kolozsvárra a 17. századi magyar művelődés egyik legnagyobb alakja, Apáczai Csere János. Előzőleg bejárta Európa sok tudományos központját, és Hollandiában doktori fokozatot nyert. Kora legmodernebb eszméit hozta magával, karteziánus szel-

Fent: A régi parókia Lent: Az Apáczai-ház

lemben tanított. Legkiválóbb diákja Bethlen Miklós volt, aki a 17. század végi romlás egyik nagy erdélyi politikusává vált. Talán kifejezetten Apáczai hatására fogalmazta meg önéletírását, az első modern önelemzést magyarul.

Apáczai idején olyan reményteljesnek látszott a műveltség ügye Kolozsváron, hogy a nagy tudós újabb akadémia felállítása tervével foglalkozott. Beszélt róla a kollégiumban és adott be folyamodványokat a fejedelemhez. Elképzelése azonban az értelmiségi ember tévedésének bizonyult. 1658-ban fordult békében, de ahogy kiderült, két háború között, Barcsay Ákos fejedelemhez. Ő maga a következő esztendőben meghalt. Akkor már lehetett sejteni, hogy a töröktől pusztított Erdély jó ideig nem hordoz kulturális kezdeményezéseket.

A nemzeti fejedelemség korának nagy művelődéstörténeti korszakát Kolozsváron ezért zárta tragikus alak: Tótfalusi Kis Miklós, a hollandiai működése alatt nemzetközi hírűvé vált könyvnyomtató. Eredetileg ő is tanárnak készült. Három évig rektor volt Fogarason, mielőtt egyháza megbízásából külföldre ment volna, hogy egy magyar bibliafordítás kiadására felügyeljen. Az ügy azonban az itthoniak ellentétei és az egyház helyzetének romlása miatt húzódott. Közben Kis Miklós a nyomdászat művésztévé képpezte magát. Nagy igényű megrendelőknél dolgozott, az első örmény betűket is ő metszette. Végül saját költségén jelentette meg az aranyos Bibliát 1685-ben, a következő esztendő során pedig külön az Ujszövetséget és a Zsoltárok könyvét adta ki. Itthonról azonban elismerés helyett sok gáncsot kapott, mert iparos létére bele mert javítani a korábbi fordítások szövegébe. Mégis hazajött. 1690-ben telepedett le Kolozsváron. Óriási tervei voltak könyvkiadásról, népművelésről, arról, hogyan kellene egyházi és világi tanításokat anyanyelvükön az egyszerű emberekhez közelíteni. Erdély azonban nem volt Hollandia; Kolozsvár szellemi légköre nem is hasonlított Amszterdaméra, ahonnan Kis hazajött. Ott tudós nyomdászként mindenki egyenrangúnak tekintette magával, itt meghökkentek a mesteremberek öntudatán. Legtöbbet azonban nem is a városiak, inkább az egyházi előljárók bántották. Megaláztatott és elkeseredetten halt meg Kolozsváron 1702-ben.

Tótfalusi Kis Miklós szellemi és testi nyomorúságban végződött élete a 18. század eleji, hanyatló Kolozsvár helyzetét szimbolizálja. A város fizikai értelemben jóformán azóta folyamatosan pusztult, mióta – 1655 tavaszán – a főtér egész környéke tűzvész áldozata lett. Az egyik kortárs szerint egyetlen délután 1800 ház hamvadt akkor el. Aztán jött a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratára következő török megtorlás 1658-tól néhány éven át. Közben és utána különböző pártok fejedelmei harcoltak egymással. Mindig átvonult itt valami katonaság, majd Kemény János és Apafi Mihály összecsapásai 1661 ősztől a következő esztendő tavaszáig éppen Kolozsváron zajlottak. Várad eleste után, 1664-től a város végvár lett. Rövid lélegzetvétel után következtek a török felszabadító háborúk; végtelen terheket raktak Kolozsvárra. Eredményként pedig csak a nemzeti fejedelemség felszámolását hozták: I. Apafi Mihály 1690-ben következett halálától Erdélyben hivatalosan és többnyire ténylegesen is I. Lipót, illetve utódai uralkodtak. Thököly Imre fejedelemsége itt még csak epizódnak is alig tekinthető. És II. Rákóczi Ferenc felkelése a Habsburg uralmat nem tudta felszámolni. Kolozsvár sorsát különösen megnehezítette az, hogy 1697-ben szinte teljesen leégett.

A sorozatos viszontagságok közepette a város még korábbi állapotához viszonyítva is visszaesett. 1703-ban mindössze körülbelül 5 000 lakója volt, annyi, mint valamikor a 15. század fordulóján. Akkor azonban díszes épületeire büszke, gazdag település volt, most romok között tengették a lakói életüket. Óhatatlanul szálltak le a szellemi színvonal tekintetében is. A béke visszaállta után pedig mint ha más város támadt volna fel a romokból: gyarapodás csak az 1800-as esztendőktől következett, addigra azonban a polgári jelleg – utólag kiderült, átmenetileg – eltűnt Kolozsvárról.

Katolikusok és nemesek lakta város támolgyott talpra a 18. század folyamán, lassan, a protestáns polgárok egykori településén. A reformátusok óvári iskoláját és az ottani templomot már 1693-ban elvették. Aztán át kellett adniuk még több istentiszteleti helyet is. Csak a Farkas utcai templomot és a kollégiumot tarthatták meg. Az

unitáriusoktól fegyveres erőszak ragadta el a főtéren álló templomot és az iskolákat. Felbecsülhetetlen könyvtárakat nyilvánosan vetették tűzre. A század végén aztán közadakozásból építették fel azt az iskolaépületet, amiben ma a Román Tudományos Akadémia Könyvtárának egy részlege van elhelyezve. Ez a közadakozás egyébként jellegzetes. A 18. század során, amikor Kolozsváron minden hivatalos erő a protestantizmus eltiprásán dolgozott, a reformációból kinőtt felekezetek mind a hívek egyéni, gyakran súlyos áldozataival tartották fenn magukat.

A katolikus egyház beköltözése ily módon nagyon ellentmondásos volt. Egyrészt pusztított szellemi értékeket, és sok embert megfosztott lelkiismereti jogai gyakorlásától, másrészt átvitt értelemben és valóságosan is építkezéssel járt. Szemmel látható módon az történt, hogy új templomok és rendházak barokk épületeivel átalakították a városképet. A Szent Mihály templomhoz ugyan a ma is álló, gótikus tornyot ragasztották, de a tér belül barokk díszítést kapott. Az egyik oltárképet Közép-Európa nagy művésze, Maulbertsch festette 1748-ban. A többi egyházi épület azonban külsejével is az új stílusban készült. Így a barokk, talán a legszebb, a minoritáknak épített, nyugodt méltóságú, egyben kecses templom, amely pápai egyezmény szerint az első világháború után egy ideig görög katolikus volt, most pedig a görög keletieké.

Szellemiekben a katolikusok saját tanaik és kegyességi gyakorlatuk terjesztése mellett különböző fokozatú tanintézetek alapításával építették a legfontosabbat. Több rendnek is lett iskolája, a legmagasabb színvonalon azonban a jezsuiták oktattak, akik már 1693-ban visszatértek, és a Báthori féle alapítás jogutódjaként kezelték azonnal megnyílt akadémiajukat. A rend 1773-ban történt feloszlása után az iskolát királyi rendelettel, Collegium Theresianum néven, állami intézménnyé alakították át és világiak kezébe került az igazgatás. A tanárok viszont továbbra is főként egyháziak, a piarista rend tagjai voltak. Az ő működésük nemcsak a magas színvonalat biztosította, hanem igen jó kapcsolatot is jelentett a város lakosságával. Mert — nem úgy, mint a 18. században is gyanakodva szemlélt

jezsuiták – megnyerő szivélyességükkel szinte közszeretnek örvendtek Kolozsváron.

A 18. századi katolikus akadémia egész Erdélyből vonzotta Kolozsvárra a fiatalokat. Különösen pedig az után nőtt meg a jelentősége, hogy állami intézmény lett belőle. Attól kezdve már nagyobb számban látogatták katolikusokon kívül protestánsok, sőt görög keletiek. Az utóbbiak közül a román nemzeti ébredés legnagyobb alakjai jártak ide, más itteni diákokból görög keleti püspök lett, vagy a román 1848 vezére, mint Avram Jancuból és Gheorghe Bariţból. A diákok zöme azonban magyar volt; az erdélyi magyar értelmiség tekintélyes része került ki az eredetileg jezsuiták alapította akadémiáról. Egészen addig működött magas színvonalon, míg az 1872-ben létrehozott kolozsvári egyetemmel össze nem olvasztották.

Ugyanilyen ellentmondásos, előbb kedvezőtlen, majd fokozatosan előnyössé alakuló hatása volt Kolozsváron a nemesség beköltözésének. A 17. század vége óta jöttek, és egy rövid időre még azt is elérték, hogy a város testületi nemességet kapjon, így a megyének legyen alárendelve. Nem sokáig tartott, de mire Kolozsvár 1703-ban polgári jogállását visszanyerte, a városi önkormányzat teljesen szétzilálódott. Szinte a semmiből kellett felállítani. Kolozsvár gazdaságtörténetének mélypontján került rá sor, amikor maga a lakosság is az újraképződés folyamatát élte át. A nemesek mellett katonaelemek telepedtek meg, görög és örmény kereskedők jöttek. Ez utóbbiakat maga a város hívta, hogy a gazdaságot fellendítsék. És ekkor kerültek viszonylag nagyobb számban románok Kolozsvárra. 1797-ben építették fel első templomukat ott, ahol ma is áll, a város akkori szélén, a Házsörgárdi temetőtől nem messze.

A nemesek, sőt arisztokraták beköltözése a katolikus egyházéhoz annyiben is hasonlatos volt, hogy ők is barokk építkezéseket indítottak. A barokk világi épületek közül talán a legrégebb a legszébb, a Bánffyak 1674-ben kezdett, majd száz esztendővel később befejezett palotája a főtéren. Most a kolozsvári Szépművészeti Múzeum van benne. Aztán építettek mások is, a Telekiek például 1790 után közel a Farkas utcai templomhoz. Különösen szaporodtak a főúri építkezések a 19. század fordulóját követően.

Mindez azt jelentette, hogy – a katolikus egyház ilyen irányú tevékenységét is ideszámítva – az építetés hosszan húzódó időszaka játszódott le Kolozsváron. Az itt dolgozó építőművészeket szokták is emlegetni, mert jó néhány nagy nevű személyiség vett részt a munkákban. A város történetére azonban az építetett periódusból inkább a lehetőségek és az igények állandó magas színvonala hatott. A lehetőségeken az értendő, hogy sok, különböző foglalkozású és eltérő képzettségű ember kapott munkaalkalmat közvetlenül az építkezéseken. Az igények pedig innen adódtak. Egész láncreakció indult meg: a főurnál kezdődött, akinek palotára, abban bútorra, használati tárgyak és luxuscikkek sokaságára volt szüksége, majd ment mind lejjebb az ő igényeit kielégítőkön. A legutolsó, faluból behozott konyhalányig jutott, akinek a városi élethez új ruhát és lábbelit kellett vennie. Magának vette, de egyben a város talpraállását szolgálta vele, mert Kolozsvár jórészt az építkezésekből adódó munkaalkalmakkal lábalt ki a 18. századforduló mélységés válságából.

A politikában igen aktívan közreműködő nemességnek köszönhetette Kolozsvár azt is, hogy – miután, a mélyponton, már egy ideig itt volt – 1790-ben Szebenből ide helyezték a Főkormányshéket. Ezzel a megújuló város lett az erdélyi politizálás központja, kormányhivatalok és intézmények székhelye. És most már az így adódó lehetőségeket is ki tudta használni. Polgári jellegű emberek kaptak újabb munkalehetőségeket. És Kolozsvár lett, mint főváros, az erdélyi kulturális élet középpontja. Így az újabb polgárosodás voltaképpen a nemesség építettt és politikai működése következtében indult meg.

A nemzeti megújulás tünetei a 19. században, a reformkor legfontosabb eseményei Erdélyben – központi funkciójának megfelelően – mind Kolozsvárhoz kötöttek. Sok kiválóság között ifjabb Wesselényi Miklós, Bölöni Farkas Sándor és egy főrangú hölgy, Csáky Rozália lettek a legkülönbözőbb társadalmi megmozdulások vezéralakjai.

1792-től tartottak színházi előadásokat Kolozsváron, kezdetben magánházaknál, így a Rhédey-házban, majd külön épületet emeltek.

1821. március 12-én nyílt meg itt, Budát vagy Pestet megelőzve, az első magyar Nemzeti Színház. A Farkas utcai templomtól nem messze volt az azóta elpusztult épület. Társadalmi összefogás hozta létre, és a nagy célt így határozták meg: „a nemes városi közönség ... nemzetéhez és hazájához vonzó hazafiúi szeretetének megbizonyítása.” Politikai ügynek tekintették a színjátszást, de létrehozták a politizálás más fórumait is. Egész sor folyóirat és újság indult Kolozsváron. Volt lovasiskola és birkózóiskola. 1827-ben bevezették az éjszakai közvilágítást, sétányt építettek. A reformkor szellemének megfelelően nem feledkeztek meg a társadalom nyomorultjairól: szegényházat, árvaházat és társadalombiztosítót alapítottak.

A reformkor lendülete azonban, ahogyan az ország más részeiben sem, nem tudott Kolozsváron kiteljesedni. A rákövetkező események itt éppen úgy alakultak, ahogyan a magyar területeken általában. Az 1848-as forradalom, majd a szabadságharc Kolozsvárt is megmozgatta. Ott ujjongott óriási tömeg, amikor az országgyűlés 1848. május 30-án kimondta az Uniót, Erdély és Magyarország egyesítését. És itt vonult keresztül Bem tábornok, Erdély felszabadítója. Aztán Kolozsváron is bekövetkezett a tragédia, katonai megszállás és önkényuralom. Az Uniót a császári kormányzat érvénytelennek minősítette, az erdélyi kormányzerveket elvitte innen. A szabadságharc leverésével Kolozsvár halott várossá változott.

A Kiegyezés hozott újra életet 1867-ben és az Unió felelevenítése. Akkor egész Magyarország a városiasodás, a polgárosodás útjára lendült. Távoli országrészeket összekötő vasútvonalak, nagy távolságokat beutazó kereskedők és vállalkozók használták ki a politikusoktól nyert alkalmat arra, hogy az egész ország vészesen elmaradt arculatát átalakítsák. A lendület eljutott Kolozsvárra is. Körülbelül negyven év alatt megkettőződött a lélekszám: 60 000 fölé emelkedett. Bevezették a gáz-, majd a villanyvilágítást, vízmű épült, és 1900-ban már 27 nagyvállalat, valamint 14 pénzintézet működött a városban. A társadalom mindennek következtében újabb átalakuláshoz kezdett: a mai szerkezet irányába indult meg a változás. Az iparosok, kereskedők, hivatalnokok és értelmiségiek mellett első-sorban a munkásság létszáma nőtt.

Az emberek pedig, mintha csak előre sejtették volna, hogy hosszú, békés idő elébe néznek, nagy lélekzetű munkálatokat indítottak. Így kezdett Szilágyi Sándor, minden idők legnagyobb erdélyi történésze, rengeteg forráskiadvány és feldolgozás mellett az Erdélyi Országgyűlési Emlékek végtelen folyamához. Budapesten jelentek ugyan meg, de a munka száz szállal kapcsolódott Kolozsvárhoz. Budapestről viszont ideköltözött az Erdélyi Múzeum című, országos hatókörű folyóirat. Tudományos műhelyt teremtett maga körül. Itt dolgozott Kőváry László, a történész és néprajztudós, aki a nemzeti fejedelemség korának sok rejtélyét tárta fel. Itt készítette gyönyörű szobrait Fadrusz János. Mátyás király emlékműve ma is áll a Szent Mihály templom előtt. Irók és publicisták hosszú sora gondoskodott arról, hogy Kolozsvárt, az akkori, kiterjedt országba se lehessen provinciális kisvárosnak tekinteni. Legnagyobb személyes érdeme ebben Mikó Imrének volt, aki már az önkényuralom alatt is sokat tett a város szellemi értékeinek megőrzéséért. Az egyetem ilyen módon, 1872-ben, szinte természetesen került ide két okból is. Kolozsvárt jelölte ki a befogadásra a műveltség itteni múltja és itt mutatott neki helyet az akkori jelen. Kolozsvár a szellemiekben Budapest után az akkori ország második városa volt.

A továbbiakat aztán akár a kolozsvári egyetem történetére is fel lehetne fűzni. Működése 1918-ig, majd ismételt újraalapításai vagy a költözése Erdély mindenkori sorsával fonódott össze. Ma ez az egyetem adja a legmagasabb fokú képzést. 1945-től, illetve 1959-től számítják a működését. Ez, az egyetemre összpontosító elbeszélés azonban komolytalan vállalkozás lenne, mint ahogyan egész Kolozsvár történetével sem lehet az országgrész sorsfordulóit leírni. Ha pedig az anyag engedné, nem volna szabad. Mert Erdély Magyarországhoz, majd Romániához tartozása, illetve e viszony változásai annyi emberi tragédiával jártak, hogy minden felületes áttekintést megtiltanak. Ide csak maga a tény kívánczik: akármilyen nyelven kormányozzák is azt az országot, ahová Erdély tartozik, az ottani magyar műveltség központja Kolozsvár volt és maradt.

Áprily Lajos

Szilencium

Joó József emlékének

Mentem haza éjféli óra táján,
öreg-diákok báli éjszakáján,
erebben édes áramlásu bor.
Aludt a téli templom-utca mélyen
s aludt a holdfényes templom-fedélen
a varjú-sor.

Én egyszer erre jártam iskolába —
Gondolkoztam sok messze-hullt fiún.
Némán emelkedett az éjszakába
az ó kollégium.
Éjfélutáni, mély szilencium.

És Téged akkor árnyékból, sugárból
elém kápráztatott a fél-sötét:
szoborszabású, szép atléta-melled,
fekete arcod dús szemöldökét,
ahogy szemem sokszor rajtad feledtem,
hegyi falucska föld-edzett fián.
Kemény kezedből hogy repült a labda
métás csatákon künn a kúrián!
A hó ment és az erdőkig kimentünk
hangos fiúkkal várni márciust.
A hó jött s dísztelen diákszobában
Aranyt olvastunk és Horatiust.

És most egy hang suhant fülembbe: hangom,
ahogy zúgták a boltíves falak,
mikor diáklejtésű régi szóval
kerestelek, ha nem találalak:
Domine Joó József ... !

S talán a hold, talán a bor varázsa
a furcsa vágyat sugarazta rám:
a hold alatt, a nagy szilenciumban,
Domine – hogyha elkiáltanám –
S mozdult a hangom –

Hallgatott az utca,
hallgattak vérestitkú harcterek.

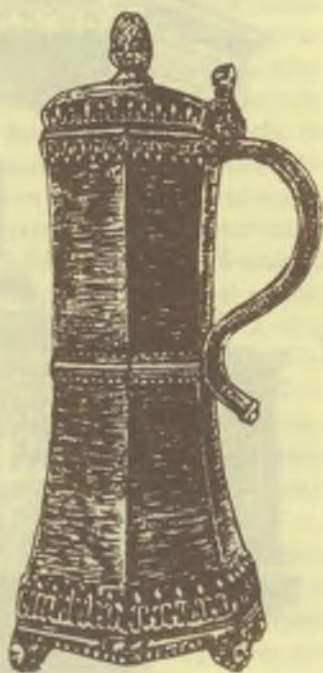
Öregdiákok báli éjszakáján,
domine Joó József, kerestelek.

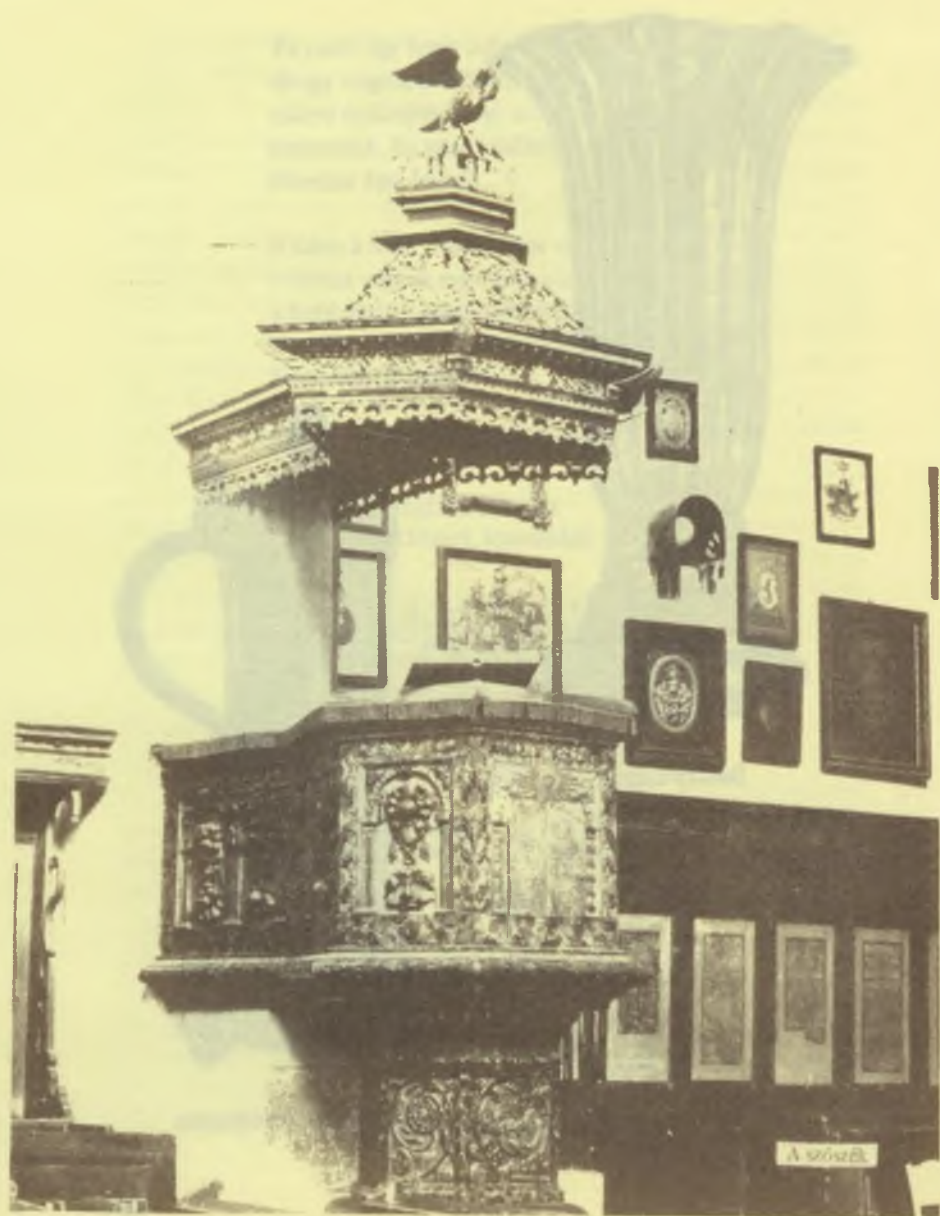
Az Úrasztal Lorántffy terítője

Bányfy kehely

Középkori boroskanna

A szószék

Szabó Dezső

Az Alma Mater ölelésében

Kézenfogva hallgatagon mentünk az új harcok színterére felé. Anyám mély titkú arcán árnyék és mosolygás, büszkeség és sajátos eltűnődés volt. Bennem is volt büszkeség, de szomorúság és különös félelem is, s a szívem a torkomig dagadt fel. Mikor leértünk a Főtérre, anyám az ő szokott széles kézlendítésével nyitott kaput a lelkén: – Ez a világ legszebb tere, fiacskám. Kolozsvár a világ legszebb városa. Majd, ha felnősz, rajkóm, akármerre jársz, ne felejtsd,

hogyan Kolozsvári vagy. Itt szebben beszélik a magyar nyelvet, mint máshol. Ne hozz soha szegényt Kolozsvárra, gyermekem.

Átmentünk a Tanácsház átjáró udvarán, beértünk a mindkét oldalán hatalmas gesztenyefákkal szegélyezett kis utcába, mely a régi Nemzeti Színház és az egyetem régi épülete közt volt. Anyám mély, sötét szemei új fénnel sugároztak, fájdalmas, szép széles ajakára kilendült a szárnyait bontó lélek pátosza:

– Ez a magyar nyelv legrégebbi temploma, Dezső, a Nemzeti

Színház, Magyarország legelső állandó színháza. Mi már akkor állandó templomot tudtunk állítani a magyar nyelvnek, mikor a fővárosban és máshol még mindig a borzasztó német nyelvvel gyötörték a szegény magyarok füleit. Látod, fiacskám, hősies férfiak és nők szüntelen serege, vállalva a nyomorúságot, az éhséget, még szüleik átkát is, jött ide, hogy holtig hű szolgálói legyenek a magyar nyelvnek, a magyar művészetnek. És mi, kolozsváriak, méltók tudtunk mindig lenni ezekhez a hősökhöz és szentekhez. Mi befogadtuk őket magunk közé, szerettük és tiszteltük őket. Nincs olyan egyszerű ember Kolozsvárt, aki ne hozna szívesen áldozatot ennek a Színháznak. Ugye, rajkó, mindig fogod szeretni Kolozsvárt, és szeretni fogod ezt a színházat?

Aztán egyszerre egyetlen nagy szív lettem, és az élet minden mély orgonája átzúgta ezt a szívet. Ott állt előttünk az ősi református templom és a kolégyom roppant zöld kockája.

Elmúlhatatlan örök pillanat: örök formát adó, örök mozdulásra lendítő, örök tanítást mondó. Azért tudtam hős, tiszta és magyar maradni egy ádáz haragú sors minden fürgetegei közt: mert ezek az örök kövek múlhatatlan szavakat mondtak a gyermeknek. És most is, az ötven-hatvan éves férfi, akinek szemei már nem látnak illúziókat: majdnem minden éjjel az álom felszabadításában e kövek közé menekül, itt keresi a régi szívek melegét, a régi szavak biztatását, megroncsolt, megtagadott, sziklákra vetett élete értelmét.

Mély csend meleg puhasága szállta meg az örök szeretet utcáját. Az utca két szélén gömbölyűre nyírt akácfa kedves hervadt mosolygással hallgatták az ősz lassú lépéseit. A csücsíves öreg templom barna felnyúlása mérhetetlen forró könyörgés volt, és mindenki szíve ott volt a könyörgésben. A kolégyom fakult-zöld homlokán ott világolt az írás: *Litteris et Pietati sacrum*. És a vén kövekből omlott a múlt; rég elpihent hősök életépítő szeretete, a rég elhamvadt tűzhelyek családgyújtó melege. Időtlen, alaktalan ős emlékezés távoli kürtjei hívták a gyermek lelkét egy ragyogó eposz felé.

Beléptünk a boltozatos öreg kapun. Belső boltozata bal falán mindenféle hirdetés mondta Diákország tudni- és tennivalóit. Anyám-

mal példás türelemmel olvastuk mindeniket, még a tanári gyűlések meghívóit is. Közben apák, anyák mentek el mellettünk csemetéikkel. És a kolégyom nagy négyszögű udvarán zszibongott a már otthonos nagyobb diákok vidámsága. Az idegen világ megpillantása egy percre nagy elszontyolodást hozott lelkembe.

Felfelé mentünk a jobb oldali lépcsőn az első emeletre. A boltos falak alatt felvivő széles öreg falépcsők ezer és ezer kezdő élet szilajságától voltak kopottak. Ezekből az öreg lépcsőkből és az ódon falakból omlott a múlt a friss gyermekarcok és vígan tipró lábak közé. A rég elmerült évek szembenéztek a messi jövő fénykódébe felsejtődő évek arcaival az anyja mellett haladó gyermek szívében.

Felérve az első emeletre: közvetlenül balra nyílt a természetrajzi szertár. Ez volt Parádi Kálmán tanár úr birodalma. Ebben az időben ő volt a négy elemi osztály tanár-igazgatója, s e négy osztályba nála kellett beiratkozni. Anyám megállt egy percre. Édesanyai hiúsággal megigazította fūrteimet – a kalapot már lenn az utcán az intézet előtt levettem, és bal kezemben szorongattam – láthatatlan porszemeket legyintett le rólam. Aztán még egyszer beösszegezett a szemembe. Fehér nyakára egy pillanatra egy kis büszkeség-toka domborult ki, és ezt mondta: – Ez az én fiam! – Aztán benyitott a titokzatos jövőbe.

A titokzatos jövő hosszú-keskeny előszobájában senki sem volt, csak a természettudomány. A falak mentén egyforma, szabályos üvegszekrények voltak. Bennük sokféle színű, furcsábbnál furcsább alakú ásványok és még különösebb formájú kagylók és csigák hallgattak. A kagylókat, csigákat és kis kaktuszokat ma is a világbohóc legmókásabb fintorainak látom, s már gyermeklelkemet megcsiklandozták. Már fényes kacagásabroncsok kezdtek gurulni a lelkem lejtőin, de a szoba szertárosan tudományszaga mégis leünnepélyeskedte jókedvemet. A belső szobából hangok parittyázódtak kifelé.

– Mit?! Nincs kedve tanulni? Hát a seggire kell venni! Na, kölyök, ha az anyád nem elég erős ahhoz, hogy megrakjon, majd adunk mi neked olyan kedvet, hogy csak úgy porzik a nadrágod tőle. Nincs kedve!

Az ó-kollégium udvara

Sajátságos, folyton élesedő és magasodó hangon hasítottak ezek a szavak a levegőbe. Mikor aztán elérték a borotva élességet és a magas c-t, kis szünet állott be. Akkor a hang, leesve a maga természetes alapjára, megint gyorsulónan élesedve és magasodva szállt föl a netovábbig, hogy egy kevés szünet után, újból alapjára szállva le, új indulatáramot lökessen ki magából felszállásával és élesedésével. Anyám mosolygott és kopogtatott. A felelet úgy hangzott rá, mint egy elcsattant pofon:

– Szabad!

Anyám belépett, s én meglehetősen fedezékébe igazítva magamat, utánalépkedtem. Az első dolog, ami megtöltötte szemeimet és lelkeket, úgyhogy egy percig nem tudtak beléjük horzsolódni a téres világ többi csodái: egy nagyfejű bagolyember volt. Egy széles asztal előtt többi csodái: egy nagyfejű bagolyember volt. Egy széles asztal előtt többi csodái: egy nagyfejű bagolyember volt. Egy széles asztal előtt többi csodái: egy nagyfejű bagolyember volt. Szép nagy gömbölyű fejét a kétfelé fésült sárgás-őszes haj egészen tollszerűen ülte meg. A nagy homlok alatt tágra nyílt két nagy kerek világoskék szemben tényleg ott volt a bagoly éjszakát tapogató csodálkozása. De volt bennük valami gyermeki ámulat is, aztán szigorúság, bosszúság és jószág is voltak bennük. A telt arcok s az orr most bíborvörösre duzzadtak a felhullámzó méregtől. A nyak csak annyiban volt, hogy iszonyúan vastag volt, de olyan kurta volt, hogy ezen a vastagságon kívül már nem is volt. A rövid törzs tekintélyes pocakba domborodott előre, s a rövid lábszárak nem érték a földet. Annyira bagoly volt az egész ember, hogy szinte vártam, hogy nagy barna tollak serkedjenek a karjaira.

Ránk nézett, s mintha egy pillanatra derültebb éghajlat futott volna át a nagy kék szemeken.

– Jó napot kívánok, tanár úr – mondta anyám.

– Jó napot kívánok, tekintetes asszony. Nincs kedve tanulni! Hát nem kellene jól elfenekelni!

A két kerek szem dühös kérdezéssel meredt anyámra. Az asztal előtt szégyenkező bűnbánattal egy úriasszony állt. Mellette egy Rontó Pál képű kölyök sunnyogott, aki már a harmadik elemi küszöbét jött átlépni. Az érte dúló vihar nemigen borzolta fel lelkét, és meg-

Fent: Templombelső az orgonakarzat alól fotózva
Lent: A Farkas utcai templom és a kollégium

fogható megvetéssel sújtottak felém szemei. Tovább, a legtisztességesebb vasárnapi arcával egy alacsony iparos várakozott. Az ő könyökénél egy erős csontú, nyurga fiú tűrte a tankötelezettség áldásait.

A bűnös mama egy csinos kis fekete tárcából leszúrta a három forint félévi tandíjat és az apróbb mellékköltségeket. Parádi tanár úr dohogva töltötte ki a nyugtát, és tagolatlan hangok jöttek ki a torcából. Az asszony köszönt, eltávozott. Az iparos már helyébe állt, magával vonva fajfenntartása zord eredményét. De Parádi tanár úr újból felvulkánlott, s felszuronyló hangjai még hátba szúrhatták az előszobában menekülő úrnőt:

– Nincs kedve! Majd ezentúl a kölyköktől kérdezzük meg, hogy van vagy nincs kedvük valamire! Jól a fenekükre kell verni! Punktum!

Anyám szelíden mosolygott. Ez a mosolygás helyeslés is volt a tan-Jupiter villámaira. De derült, nyugodt szürcsölése is volt egy édes kortynyi egyéniségnek, mely a tanár úrból pezsgett ki, mint a jó polgári sor a csapra ütött hordóból. Én már felszabadultam a bagolyvarázs alul, és szemeim kezdtek szétlegelni ebben és a szomszéd szobában, melynek ajtaja tárva-nyitva volt. És már tavaszi árral hömpölyögtem az élet-mitológiában. Üvegszekrényekben és szekrényeken kívül csodaállatokban csördögölözött az élet játékos hejehujája. Furcsa nyakú, ezerszínű madarak, sajtáságos állatkák s egy valóságos nagy barna medve néztek rám mozdulatlan szemekkel. És mindenik ős emlékeztetéssel volt ismerős, és mindenik egy-egy arc volt a sok arcban ocsmány és gyönyörű emberi léleknek. Végtelen jóságok, ki-mondhatatlanul édes suhanású gyöngédségek, irtózatosságon gonoszságok és dermesztő sunyiságok loholtak át lelkem homályosabb mezőin. Aztán valami megütött, megragadott, magával rántott, mint feneketlen örvény örvénylő igézete. A belső szoba egyik sarkában egy magas emberi csontváz állott. És üreg szemével, szörnyű szájának fagyott röhögésével nézte az édesanyám szőke fürtű kis fiát.

A tanár úr már lesiette az iparossal a paradicsomba engedés formalitásait, és mi kerültünk sorra. De én nem láttam, nem hallottam semmit. A Halál magához szorított, s valami végtelen zuhanásba

Az új-kollégium, bejárat és iskola-címer az oromzatról

ölelt. A tanár éles hangja hasított szédületembe:

– Mit bámulsz, gyerek?

Odahökkenstem. Nagy kék szemeim rányíltak a szigorú emberre:

– A halál ... a halál ... – dadogtam.

A tanár sajátos kémleléssel nézett belém, és most nagyon gyermek volt az arca. Már alig volt valami nyers íz a hangjában, amint kérdezte:

– Félsz tőle?

A vérem felbőborlott a két orcámba. Valami szorította a torkomat. Nehezen nyögtem:

– Nem ... én nem félek semmitől, de ...

A tanár úr most már egészen szelíden kérdezte:

– Mi az a *de*. Beszélj bátran, fiacskám.

Én anyámra néztem. És szemeimben halálos szorongás és kétségbeesetten kapaszkodó szeretet is volt:

– Mamámban is van ilyen csontváz? – kérdeztem eltikkadó hangon.

Parádi tanár úr sajátságosan mosolygott, és anyámra nézett. Mintegy belső töprengéséből hullottak elő a szavak:

– Különös gyermek. És mennyi lélek van a szemeiben.

– Csacsikirály – mondta anyám, és végigcirógatta fürteimet.

Mikor a „személyi” adataimat diktálta be édesanyám, Parádi tanár úr megtorpant:

– Már nyolc éves! Miért adták be ilyen későn?

Anyám egyet legyintett a levegőbe:

– Hát, hagytam, hadd játszódjék. Különben már így is annyi mindent összeolvasott.

A tanár úr nagy kerek szemei nagyobbak, és kerekébbek lettek. Kezembe nyomott egy nyitott füzetet. – Olvasd! – parancsolta kurtán.

Valami értesítői kimutatás volt a „kegyes alapítványokról.” Én olvasni kezdtem, s a hivatalos hálálkodó frázisok a gyermeklélek gazdag muzsikájában lüktettek elő. A tanár úron letagadhatatlan álmélkodás terjedt szét.

— Elég! — mondta éles vágással. — Hát aztán, mondd csak, miket olvastál?

Én meglehetősen hanyag ímmel-ámmal ténferegtem elő Jókai, Jósika, Verne, P. Szathmáry Károly, Vörösmarty, Petőfi, Garay, Cervantes stb. olvasmányaimból egy csomót. Cím helyett legtöbbszörre sajátos körülírást kanyarítottam a mű köré tartalmából. A tanár úr olyan hangokat hallatott, mint az Aetna kis mellékpöfékelései. Végre élesen anyámra nézett:

— És ezt a gyermeket az első elemibe akarja adni a tekintetes asszony? Hiszen ez a harmadikban is az elsők közt fogja megállani a helyét.

Anyám elhárított valamit a levegőben:

— Ugyan, minek siessünk! — mondta szelíden. — Hadd legyen gyermek, amíg csak lehet. Én csak az első elemibe szeretném beírtni.

Az utolsó mondat már forró kérdés volt. A tanár úr egy percre maga elé bámult. Aztán nagyon meleg, nagyon jó nézésbe bonyálta édesanyámat:

— Igaza van, tekintetes asszony. De szeretnék még egy ilyen anyát látni.

Egy perc múlva nagy okos fejét felvetette, és kémlelően nézett anyámra:

— Mi van Jenővel?

— Az enyedi teológián tanul. Minden héten kapok tőle levelet. Nagyon jó fiú — mondta anyám.

A tanár mélyre ásó tekintetével majdnem átnézett anyámon:

— Jó fiú, jó fiú! — zötyögte, és csóváltatta a fejét. — De sohasem fogja az életét a kezében tartani. De ezt a gyereket itt, ezt más fából faragták. Vigyázzon rá a tekintetes asszony. Megéri a fáradságot.

Kikisért bennünket a külső szoba ajtajáig, ami páratlan nagy kitüntetés volt. Kiléptünk a már otthonommá lett kolégyom forró zsbongásába.

Kós Károly

Tanya a hegyen

A szabály az, hogy minden embernek van szülőföldje: pontosan az a földrajzi hely, ahol fizikailag megszületett. Viszont, mint minden rendszer szabály alól, ez alól is vannak és lehetnek kivételek. Példának okáért vannak, akik robogó vonaton születtek meg. Még többen, akik tengerjáró luxuskabinjában vagy fedélközében. Láttam falu-

si malterhordozó napszámosasszonyt szülni épülő pesti bérház állásdeszkáján. Ugyebár, hogy az így született gyerekek bajos megállapítani a szó szerint pontos szülőföldjét. De születnek gyermekek kórházakban, szanatóriumokban, nyaralóhelyeken és utazás közben hotelszobákban is, és ezek szülőföldjét sem lehet és szokás az illető születési helyéhez rögzíteni.

Jómagam Temesváron születtem, ezt tudom, mert keresztlevelem hivatalosan bizonyítja. De Temesvár hivatalnok-édesapám kényszerű vándorlásának csupán egyik, négyéves stációja volt, ahová Kolozsvárról került és ahonnan azután Szebenbe helyezték. S az én

Szülővárosomból csupán egyetlen kép és egyetlen szó emlékem marad meg: a sárga emeletes ház, melynek ablaka a Bégára néz, és ez a szó: Bonácz utca. Egyéb semmi a világon. S valóban, hivatalos szülővárosomhoz semmiféle szívbeli, lélekbeli kötelék nem fűz, egyetlen érzelmi emlékem nem tapad. Számomra Temesvár idegen város ...

Idegenebb, mint Szeben, ahová onnan átköltöztünk, és ahol négyéves koromtól kilencedfél éves koromig laktunk. S ahol azóta is, mindig, ha valami dolgom odavezérel, úgy érzem magam, mint jószágos öreg atyámfia meleg, meghitt otthonában, melynek dédelgető, bizalmas szeretetéhez jussom van, mindhalálig.

De szüleim igazi otthona Kolozsvár, ahol szegény jó édesanyám nemcsak született, de édesapja után házas telket, szőlőt, gyümölcsöst, szántóföldet jussolt, és – nagyapám halála után – adósságokat örökölt. Ezen a réven tehát Kolozsvárnak hamisítatlan és aktaszerűen illetékes polgára volt – nemcsak amolyan jöttment lakosa.

Az adósságok aztán elvitték sorban a házas telket, szántóföldet és a kertekből kettőt. Ez akkor történt és tartott évekig, amíg Temesváron és Szebenben lakoztunk. Mire Kolozsvárra visszaköltözködtünk (én a IV. elemi osztályba kerültem akkor), éppen elfogyott az adósság is, és megmaradtunk egy kicsi szőlőpázmával és egy szép félholdas gyümölcsösrel a Brétfű-hegy felső lábában.

Aztán kereken tíz esztendeig – amíg öreg kálvinista kollégiuma diákjaként érettségi vizsgámat letettem – Kolozsvár volt az én városom is.

És bizonyára ez a hatszáz éves város (mely a XIV. században a Kolozsvári művésztestvéreket adta a világnak, és amelyben egyszerre öt vallás hívői élhettek békességben egymással akkor, amikor Európa különböző Krisztus-hitű kultúrnépei halomra gyilkolták egymást) és ez az egykori rektorának, Apáczai Csere Jánosnak lelkiségét és szellemét híven őrző és ápoló *kollégium* (mely az előttem való osztályból Szabó Dezsőt, az utánam valóból Kun Bélát nyilvánította volt érettnek) építették belém azt a lelki és szellemi fundamentumot, melyen Budapest: a város és Műgyeteme, az állami tisztviselő édesapja kívánságára tisztviselő mérnöknek indított engedelmes fiúból

kiformálhatta a művészet szabad munkaterületét vállaló építészt.

És amikor én az így már megtalált életutamnak kitűzött célja felé első lépéseimet léptem, ugyanakkor öregedő áldott emlékü szüleimnek is megvalósult életük egyetlen vágyálma: a kolozsvári Brétfü-hegy alsó lábujában megszerzett kertes telkükön felépült családi lakóházukba költözhetek be. S az én városokban és rideg bér-lakásokban sokat hányt-vetett szegény szüleim bizonyára boldogok voltak a maguk nehezen megszerzett otthonában, s megbékélt lélekkel haltak meg abban néhány év múlva már ...

De én akkor pesti lakos voltam, nekem tehát az a családi ház már nem lett otthonom. Mert amikor az ő lakóházuk épült, ugyanakkor épült már az én házacska is – Sztánán, és én Pestről oda rándulgattam – hacsak tehettem, s akkor már feleségemmel – *haza*, és azóta – éppen harminc esztendeje ennek – Sztánán vagyok *otthon*.

Sztána egy kicsi falu, Kalotaszeg szívében éppen: a Felszeg, Alszeg és a Nádásmente összetalálkozásánál. Kedves, szép, lombos falucska ugyan de Kalotaszeg 32 magyar faluja között van nála sok különb és szebb falu is, különb és szebb és keményebb magyarokkal. S engem semmi a világon ehhez a faluhoz nem kötött volt és nem is vonzott soha. Igazában csak tudtam azelőtt, hogy a világon is van, mert vasúti állomása van a kolozsvár–váradai fővonal mentén, s az állomás környéke bizonyára Kalotaszeg legszebb pontja és természetes parkja. És az állomás fenn van a hegyoldalban, a falu pedig két kilométerre van az állomástól, lenn a gödörben, s kettejük között hegyerinc, hogy nem is látja egyik a másikat. Az állomás tehát magánosan lapul az erdős hegyoldalhoz, s ezt a magánosságban való szépséges környékét fedeztem fel magamnak még ifjú legény koromban. S még akkor, húszesztendőös fejemmel határoztam el keményen: ez nekem való hely, ahol meg fogok telepedni.

Igy történt, így. Temesváron megszülettem, Kolozsvár, szüleim városa és otthona, nekem jóságos és örökké kedves nevelő dajkám.

A Kollégium leánygimnáziuma

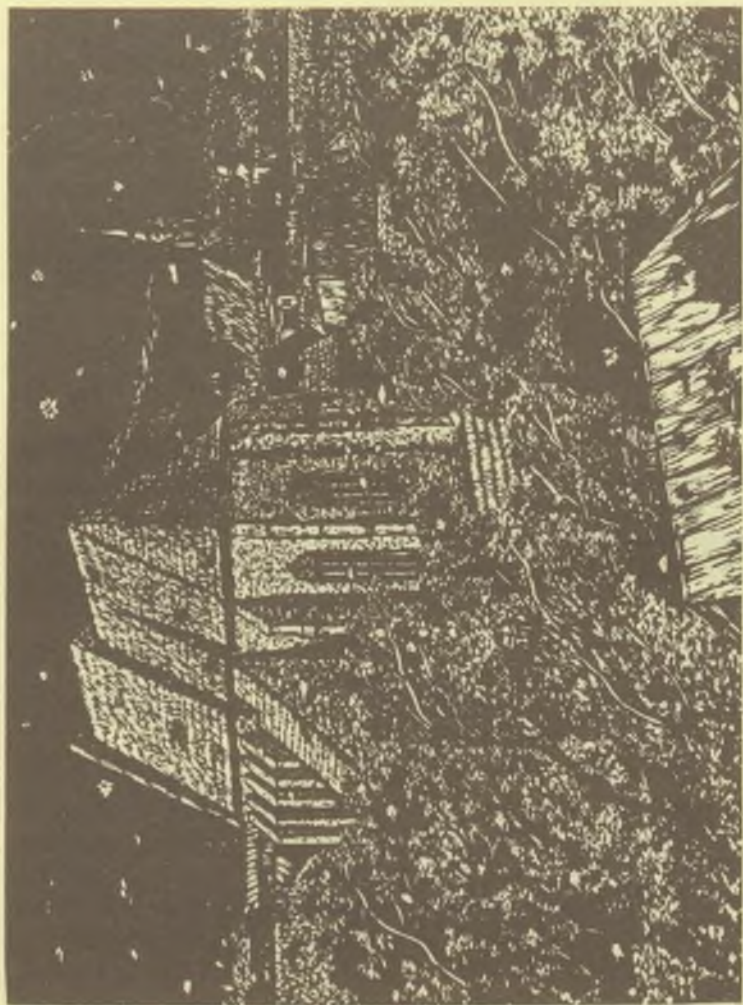

Tanári lakások

Budapest nyolc esztendeig érlelt látó szellemi emberré, és utamat megértéssel egyengette. De igazi otthonomul egyiküket sem tudtam akartam vállalni soha. Gondolom, hogy igazában a várost nem tudtam vállalni akkor sem, s nem tudnám s akarnám ma sem, ahogy szüleim is, ahogy tehették, a városból kihúzódtak a hegyre, a Brétfű oldalába, ahonnan leláthattak a városra, mert az egész város *alattuk* volt.

Van ebben valami furcsaság, amit józan ésszel nehéz megérteni. Mert a rendes emberek éppen fordítva, a hegyekről igyekeznek le a völgyekre és a falukból a városokba. Így gondolkoznak a rendes észjárású, józan emberek, és így is cselekszenek. De – úgy látszik – szüleim nem voltak egészen szabályosan rendes észjárásúak. És elvégre én az ő vérukból való vér vagyok.

Megszereztem tehát Sztánán, az állomáson is felül egy kicsi-kis darabocska meredek hegyoldalt, s odá ragasztottam egy kicsi-kis házacska. Még legénykoromban, első pesti keresetemből. S hogy ezt cselekedtem szabad elhatározásomból, sokan a szemembe mondták, hogy bolond vagyok, de bizonyára még többen a hátam mögött. De én csak nevettem ezeket az embereket, és sajnáltam is szegényeket. Mert bizonyára messzebre látok és többet én innen a hegyről, mint ott lenn a völgyben és szűk utcák között nyüzsgő és egymást taposó emberek. És akkor látom őket, amikor én akarom, amikor leszálok hozzájuk és közéjük a hegyről, de ők engem nem láthatnak és nem zavarhatnak. Mert nehezen mássza a hegyet a városi ember és nem szívesen, és fél a széltől, esőtől, és sártól, de leginkább irtózik a magánosságtól. Nem tudhatjátok ott lenn a völgyekben s benn a városokban, hogy mekkora nagy úr vagyok én itt fenn a hegyen, s nem tudhatjátok, hogy milyen drága nagy dolog a magánosság.

Gy. Szabó Béla : Vihar előtt

THE CHURCH IN FARKAS (WOLF) STREET 500 YEARS OLD

On November 9, 1485 by command of Matthias, King of Hungary, Ambrose Szabó, mayor of Kolozsvár in Transylvania (now: Cluj-Napoca, Rumania) and the town council bestowed a ground in Farkas (Wolf) Street (now called Str. Cogalniceanu) near the Tailor's Tower, on the Franciscan Order for erecting a church on it. In less than a year's time, on September 5, 1481, King Matthias ordered to begin with the construction work, and he stood all of the costs, too. Master stone-dresser John was entrusted with directing the works. The church built in late Gothic style following the traditions of the European mendicant orders showed close resemblance to other churches in Hungary and to the royal palace in Visegrád. The church with monastery and hospital attached was consecrated in 1503.

In the 1540s, when the population of the town joined the Reformation, the church came into the hands of the Lutherans, then to the Calvinists. At the end of the XVIth century, both church and school were taken over by the Jesuits, they were, however expelled in 1602, and during the internal struggles the church was consumed by fire. In 1638, George Rákóczi I, Prince of Transylvania, had it built up in the original style, the interior of the church dates from the same period. Since then it has been in the possession of the Reformed Church. The church along with the school attached to it was one of the centres of Hungarian culture.

The volume includes the history of the building works written by Géza Entz, who also appreciates its artistic values. Katalin Péter analyses the role of town Kolozsvár in the history of Hungarian culture. The two essays are supplemented by poems and recollections on the church and school of well-known authors. The volume is illustrated by cuts of old and contemporary artists (such as Imre Lajos, Béla Gy. Szabó, Ferenc Deák and Gusztáv Cseh), and photos. The introductory chapter of the book is by Bishop Károly Tóth.

BISERICA DIN STRADA COGĂLNICEANU DE LA CLUJ- NAPOCA ARE VÎRSTA DE 500 DE ANI

Din ordinului Matei Corvin regele Ungariei la 9 Noiembrie 1486, Ambrus Szabó magistratul oraşului Cluj-Napoca (Kolozsvár) din Ardeal şi consiliul oraşului a dăruit un teren Comunităţii Franciscanilor în strada Cogălniceanu, pe vremuri numita Uliţa Lupilor de pe lângă turnul Croitorilor, cu scopul de a clădi pe acest loc o biserică. Peste o perioadă de mai puțin de un an, la 5 Septembrie 1487 regele Matei Corvin a ordonat începerea construirii bisericii şi totodată s-a angajat să suporte toate cheltuielile construcţiei. Cu conducerea construcţiei este numit maestrul pietrar Joan. Urmînd tradiţiile comunităţii-cerşetorilor din Europa, biserica a fost construită în stil gotic de mai tîrziu avînd multe trăsături comune cu alte biserici din Ungaria şi cu Palatul Regal din Visegrád. Biserica a fost inaugurată în 1503. Această biserică mai tîrziu a fost completată cu mănăstire, spital şi şcoală.

În luptele confesionale din anii 1540 locuitorii oraşului au trecut la reformatism, iar biserica a ajuns pe mîna luteranilor iar mai tîrziu pe mîna calviniştilor. La sfîrşitul secolului al XVI-lea biserica împreună cu şcoala a fost preluată de iejuţi, iar în anul 1602 iejuţii au fost alungati şi în urma luptelor interioare biserica a fost arsă. Principe Transilvaniei Gheorghe Rákóczi I., în anul 1638 a reconstruit biserica în stilul său original. În această perioadă s-a construit şi interiorul biserici. De atunci biserica este în mîna calviniştilor. Biserica împreună cu şcoala, pînă în ultimile timpuri a fost una din centrele culturale maghiare.

În această ediţie Géza Entz ne face cunoscută istoria construcţiei şi a arhitecturii bisericii. Ne descrie însemnătatea artistică a bisericii. Katalin Péter arată locul important ocupat de Cluj în istoria vieţii culturale maghiare. Cele două descrieri sînt urmate de amintirile şi poeziile scriitori renumiţi despre biserică şi şcoală. Volumul este completat de desene şi fotografii făcute de artiştii vechi şi contemporani dintre care amintim pe Lajos Imre, Béla Gy. Szabó, Ferenc Deák şi Gusztáv Cseh. Prefata volumului este scrisă de episcopul Károly Tóth.

A KÉPEK JEGYZÉKE

- A borítón: Imre Lajos ceruzarajza a Farkas utcai templom szószékéről. A betűk E. Ratdolt augsburgi mester betűtípusának (1486) felhasználásával készültek.
11. o. fent: A templom nyugati oromzata és déli támpillérei (fotó: OMF).
lent: A templom a szentély felől (keleti oldal).
12. o. A bautzeni Mátyás emlékmű részlete (Bautzen, Ortenburg vár /Szilézia/, valószínűleg Briccius Gauske sziléziai szobrász műve – 1486.)
13. o. Debreczeni László: A Farkas utcai templom (színes metszet).
16. o.: A templom alaprajza (Pogány Ida rajza).
18. o. Imre Lajos: A szentély (linómetszet – 1986.)
21. o. A templom a szentély felől (Fotofilm – Kolozsvár).
23. o. Imre Lajos: Templomhajó részlet – szószékkal (linómetszet – 1986.)
26. o. Kőfaragó Benedek munkája a szószék lábuzatán – 1646. (Entz Géza Antal felvétele)
27. o. Elias Nicolai munkája a szószék mellvédjén – 1646. (Entz Géza Antal felvétele)
29. o. Imre Lajos: Orgonakarzat (linómetszet – 1986.)
30. o. Imre Lajos: A templom északi kapuja (linómetszet – 1986.)
32. o. Imre Lajos: A kollégium kapuja és a Szent György szobor (linómetszet – 1986.)
33. o. Imre Lajos: A kollégium címere (linómetszet – 1986.)
34. o. Georg Hoefnagel (Houfnagel) (1542–1600): Kolozsvár látképe (fámetszet) a Civitates orbis terrarumból (1572–1617) (MNM Történelmi Képcsarnok).
35. o. Cseh Gusztáv: A Farkas utcai templom (rézkarc).

45. o. Rákóczi kehely: I. Rákóczi Györgynek (1630–1648) készítette Brózer István (1633–1660) ötvösmester 1641-ben aranyból. Ma a Magyar Nemzeti Múzeumban. (Imre Lajos fametszete – 1986).
47. o. fent: Imre Lajos: A régi parókia (linómetszet – 1986).
lent: Imre Lajos: Apáczai-ház (linómetszet – 1986).
56. o. Lorántffy terítő (17. század), hímzett, recsecsipkés úrasztali terítő, a Farkas utcai templom tulajdona (Imre Lajos tusrajza – 1986).
57. o. fent: Bánffy kehely (20. század). Bánffy Miklós tervezte és adományozta az ezüstkelyhet a Farkas utcai gyülekezetnek. Egy másodpéldánya Budapesten az Iparművészeti Múzeumban található (Imre Lajos fametszete – 1986).
lent: Urasztali bortartó kanna (16. század). Az ón klenódium a Farkas utcai templom tulajdona (Imre Lajos fametszete – 1986).
58. o. Szószék (1646). A falon jól láthatók a halotti címerek, gyászjelentések (Entz Géza Antal felvétele).
59. o. Deák Ferenc: A Farkas utcai templom (tusrajz – 1985).
62. o. Imre Lajos: Az ó-kollégium udvara (linómetszet – 1986).
64. o. fent: Templombelső az orgonakarzat alól (Fotófilm – Kolozsvár).
lent: A Farkas utcai templom és kollégium. (Fotófilm – Kolozsvár).
66. o. Imre Lajos: Az új-kollégium; bejárat és iskola-címer az oromzatról. (linómetszet – 1986).
69. o. A templom nyugati oromzata és a kollégium. (Fotófilm – Kolozsvár).
72. o. Imre Lajos: A kollégium leánygimnáziuma (linómetszet – 1986).
73. o. Imre Lajos: Tanári lakások (linómetszet – 1986).
75. o. Gy. Szabó Béla: Vihar előtt (fametszet – 1957).

TARTALOM

Dr. Tóth Károly püspök: Köszöntő	5
Jékely Zoltán: Seol ellen	7
Entz Géza: A kolozsvári Farkas utcai templom építéstörténete . . .	13
Farkas Árpád: Farkas utca	31
Péter Katalin: Kolozsvár a magyar műveltségben	35
Áprily Lajos: Szilencium	55
Szabó Dezső: Az Alma Mater ölelésében (részlet a szerző Életeim c. művéből)	59
Kós Károly: Tanya a hegyen (részlet a szerző Hármaskönyv c. művéből)	69
Angol nyelvű összefoglaló	76
Román nyelvű összefoglaló	77
A képek jegyzéke	79
Tartalom	81

